

ONA ALEKNAVIČIENĖ

Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: 1718–1723 m.

300-osioms Karaliaučiaus universiteto
Lietuvių kalbos seminaro metinėms

ANOTACIJA. Straipsnis skirtas Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro pradiniam etapui – jo veiklai 1718–1723 m. Remiantis pirmojo seminaro vadovo Henriko Lyzijaus (1670–1731) laiškais Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I (1688–1740) ir Halės universiteto profesoriui Augustui Hermannui Francke’i (1663–1727), karaliaus reskriptais dėl švietimo sistemos gerinimo Prūsijos Lietuvoje, kitais archyviniais dokumentais bei antriniais šaltiniais, analizuojama seminaro istorija pirmaisiais penkeriais metais. Atkurama chronologija nuo steigimo idėjos 1718 m., realios veiklos pradžios, jos nutrūkimo ir galiausiai atnaujinimo 1723 m. Straipsnyje parodoma, kaip Lyzijaus vadovaujamas seminaras veikė, nustatomos veiklos nutrūkimą ir atkūrimą lėmusios priežastys. Vertinant seminaro veiklą sociokultūriniu aspektu, išryškinama pietistų ir liuteronų ortodoksų konkurencijos įtaka švietimo ir kultūros procesams XVIII a. 2–3-iajame dešimtmetyje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras; Henrikas Lyzijus (Heinrich Lysius); Augustas Hermannas Francke; Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jakob Quandt); Frydrichas Vilhelmas I (Friedrich Wilhelm I.); Prūsijos Lietuva; pietizmas; XVIII a. lietuvių mokyklų ir bažnyčių istorija.

Karaliaučiaus universitete 1823 m. buvo švenčiamas Lietuvių kalbos seminaro šimto metų jubiliejus. Per iškilmingą minėjimą Didžiojoje auditorijoje tuometis jo vadovas teologijos profesorius Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840) perskaitė ta proga hegzametru parašytą lietuvišką

eilėraščių „Šimtus jau metus saulėlė tekėjo ir leidos“¹. Rėza seminarui vadavo 1810–1840 m., buvo parašęs ir jo istoriją *Geschichte und Verfaßung des litthauischen Seminariums auf der Universitaet zu Königsberg* (1811)², todėl, be abejo, žinojo, kad seminaras įsteigtas ne 1723 m. Dingstį švęsti šimtmetį 1823 m. suteikė faktas, kad 1723-iaisiais parengtas pirmasis jo statutas, taigi tada seminaras įteisintas oficialiai, kitaip sakant, tada jis tapo institucinis³. Seminario pradžia skaičiuojant nuo 1718 m., šiame minimos 300-osios Lietuvių kalbos seminaro metinės.

XX a. lietuvių istoriografinėje literatūroje seminaro įkūrimo data dažniausiai laikyti 1723-ieji, o pirmuoju vadovu – Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jakob Quandt, 1686–1772)⁴. 2004 m. išėjęs Liucijos Citavičiūtės monografijai *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, paremtai Vokietijoje ir Lenkijoje saugomais archyviniais šaltiniais, kaip įsteigimo metai įsitvirtino 1718-ieji, nebeliko abejonių ir dėl pirmojo vadovo Henriko Lyzijaus (Heinrich Lysius, 1670–1731). Tačiau tiksliai Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminaro įkūrimo data – mėnuo ir diena ar bent semestras – iki šiol nežinomas, nerastas steigiamasis aktas, o pats pavadinimas 1718 m. dokumentuose varijuoja⁵. Seminario pradžia vis dar lydimama tam tikros

¹ [Liudvikas Rėza], Szimtus jau metus Saulėlė tekėjo ir leidos, 1823; LMAVB RS: F 137-4, l. 74r-75v; publikuotas: Vaclovas Biržiška, „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“, in: *Tauta ir žodis*, 1931, t. 7, p. 305-307.

² Rankraštis saugomas Olštynė: Archiwum państwowe w Olsztynie: Kuratorium, 1647/57, Litauisches und Polnisches Seminarium (1809-1854), l. 53r-75v; perrašas ir vertimas: Martynas Liudvikas Rėza, *Lietuvių kalbos seminaro istorija*, iš vokiečių kalbos vertė ir parengė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 47-96.

³ Apie seminaro veiklą XVIII a. I pusėje žr.: Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 35-70; Christiane Schiller, „Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz“, in: *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte*, 1994, t. 3(2), p. 375-392.

⁴ Plg. Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, p. 145; dėl 1723 m. ir vadovo plg. Leonas Gineitis, *Kristijono Donelaičio aplinka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 59; Vincentas Drotvinas, „Die Anfänge der litauischen Philologie an der Königsberger Universität (16.-18. Jahrhundert)“, in: *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*, hrsg. von Klaus Garber, Manfred Komorowski, Axel E. Walter, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2001, p. 413 ir kt.

⁵ Liucija Citavičiūtė, *op. cit.*, p. 43.

nežinios, dėl jo veiklos 1718–1723 m. keliama įvairių hipotezių. Taip yra visų pirma dėl negalėjimo kai kurių to laikotarpio epizodų paremti archyviniais šaltiniais. Citavičiūtės duomenimis, laikotarpis nuo 1719 m. žiemos semestro iki 1723 m. vasaros tebėra gana neaiškus, likę abejonių, kada seminaro veikla nutrūko ir ar iš tiesų buvo nutrūkusi⁶.

Grįžti prie pradinio seminaro laikotarpio paskatino jo pirmojo vadovo – Karaliaučiaus universiteto profesoriaus, Sembos konsistorijos tarėjo Henriko Lyzijaus laišakai, rašyti Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I (Friedrich Wilhelm I., 1688–1740, valdė 1713–1740): 1718 m. spalio 27 d.⁷ ir 1722 m. liepos 31 d.⁸, saugomi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz zu Berlin; toliau – GStA PK). Šio straipsnio tikslas – remiantis archyviniais dokumentais atkurti su seminaro steigimu ir veikla 1718–1723 m. susijusių įvykių chronologiją, papildyti iki šiol turėtas žinias apie veiklos principus bei aplinkybes ir pakoreguoti kai kuriuos ankstesnėje (ypač XX a.) lietuvių istoriografijoje pasitaikančius netikslumus.

LIETUVIŲ KALBOS SEMINARAS: VEIKLOS PRADŽIA IR PERTRŪKIS

Martynas Liudvikas Rėza seminaro istoriją pradėjo nuo priešistorės: nuo XVI a. ir Prūsijos kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio, paskyrusio Karaliaučiaus universitete studijuojantiems lietuviams 8 vietas alumnate, nemokamą maitinimą ir atleidimą nuo baudžiatvarkos, kad visada atsirastų asmenų, kuriuos būtų galima rengti mokytojų ir kunigų tarnybai Prūsijos Lietuvoje; nuo 1586 m. Tilžėje veikusi aukštesnioji mokykla turėjo parengti lietuviškai mokančių jaunuolių, galinčių studijuoti universitete⁹.

⁶ *Ibid.*, p. 51; kritinę tyrimų ir hipotezių apžvalgą žr. p. 45–51.

⁷ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 27.10.1718 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 31r.

⁸ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 31.07.1722; GStA PK: XX. HA Rep. 8, Abt. VI, Nr. 1, t. 2, l. 29r–31r. Už laiško nuorodą dėkoju doc. dr. Žavintai Sidabraitei.

⁹ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 49–52, 76–78.

XVIII a. pradžioje iškilo kito valdovo asmenybė – Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I. Pasak Rėzos, 1718 m. birželio 27 d. karalius nusiuntęs reskriptą Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetui¹⁰, kad šis pasiūlytų, kaip sudaryti sąlygas išmokti lietuvių kalbos teologiją studijuojantiems vokiečiams, kad jie paskui galėtų dirbti lietuviškuose valsčiuose:

Er ließ daher 1718 d[en] 27. Juni ein Rescript || an die *theologische Facultaet* zu Koenigsberg ergehen des In-||halts: „Euch wird ohne Zweifel der *deplorable* Zustand || des Kirchenwesens in unsern litthauschen Ämtern bekan[n]t seyn, || und wie sehr es an geschickten *Subjecten* || zum Predigt Amt mangelt. || Da diesem Mangel durch deutsche *Studiosos Theologiae*, welche die || litthauische Sprache erlernen dürften, abgeholfen werden kann, so || habt ihr zu überlegen, und Bericht zu geben, wie dieser || Zweck am füglichsten zu erreichen ist.“¹¹

Taigi karaliaus pirminis planas buvo kiek kitoks negu kunigaikščio Albrechto – orientuotas ne į lietuvių, bet į vokiečių kilmės studentus. Tačiau Teologijos fakultetas, Rėzos duomenimis, pasiūlęs įsteigti Lietuvių kalbos seminarą ir išsiuntinėti į visus lietuviškus valsčius įsakymą, kad atsiųstų į universitetą vietinių mokinių, gerai mokančių lietuviškai. Vis dėlto karalius pavedęs Lyzijui iš universiteto studentų parinkti 15–20 jaunuolių, kurie jo prižiūrimi mokytųsi lietuviškai, jiems būtų suteikiamas alumnatas ir konviktas, be to, trejus metus mokama karališkoji stipendija¹².

Rėza teigė, kad seminaras Karaliaučiaus universitete veikęs vos vienerius metus ir savaime nunykęs. Nunykimo priežastis, jo nuomone, buvo iš dalies lietuvių kilmės studentų trūkumas, iš dalies sunkumai vokiečiams išmokti lietuviškai:

¹⁰ Apie tai žr. ir [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Daniel Heinrich Arnoldts ausführliche, und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität. Zweyter Theil [...]*, Königsberg in Preußen: verlegt und druckts Iohann Heinrich Hartung, 1746, p. 133–134, reskriptą žr. sk. „Beylagen zum Zweyten Theil der Historie der Königsbergischen Universität“, p. 36–37.

¹¹ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 52, 78; Arnoldto publikuotas ir Rėzos cituotas dokumentas saugomas Olštynė: Archiwum państwowe w Olsztynie: Universität, 1646/851, l. 232r–235v; vertimas į lietuvių kalbą: Liucija Citavičiūtė, *op. cit.*, p. 41–43.

¹² Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 52–53, 78–79.

Es hat aber dies sogenannte *Seminarium* kaum ein Jahr lang gedauert, da es von sich selbst verfallen. Zu welchem Verfall theils die geringe Zahl von litthauischen Studirenden, theils die große Schwierigkeit für die Deutschen || solche Sprachen von ihren *Commilitonen* zu erlernen, beigetragen hat.¹³

Danutos Bogdan duomenimis, Lyzijos buvo surinkęs 13–19 studentų grupę ir jai vadovavęs, bet seminaras veikęs tik metus¹⁴.

Rašydamas seminaro istoriją, Rėza nurodė rėmėsis Karaliaučiaus karališkuoju archyvu¹⁵, Teologijos fakulteto bylomis ir Danieliaus Heinricho Arnoldto (1706–1775) knyga apie universiteto istoriją *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsberger Universität* (1746)¹⁶, tačiau bent kiek konkretesnių duomenų apie pirmuosius seminaro gyvavimo metus – datų ar ištraukų iš dokumentų, deja, nepateikė.

Tiksli data, kada Lyzijos tapo seminaro vadovu, nežinoma. Jo biografijoje nurodoma, kad bažnyčių ir mokyklų priežiūra lietuviškose Prūsijos apskrityse jam patikėta 1717 m.¹⁷, kiti šaltiniai nurodo 1718 m.¹⁸ Lyzijos gimė 1670 m. Flensburge (buv. Šlėzvigo Kunigaikštystė Šiaurės Vokietijoje), studijavo filosofiją ir teologiją Jenoje (1687), Leipcige (1688), Karaliaučiuje (1690), Kopenhagoje (1692) ir Halėje (1694). Į Halę jis atvyko po asmeninės religinės krizės, kai buvo suabejojęs krikščioniškosios religijos teisingumu. Ieškodamas tikėjimo atnaujinimo galimybių, veikiamas Johanno Arndto (1555–1621) knygos apie krikščionybę *Von wahrem Christenthum*, įstojo į Halės universitetą.

¹³ *Ibid.*, p. 53, 79.

¹⁴ Danuta Bogdan, „Das Polnische und das Litauische Seminar an der Königsberger Universität vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts“, in: *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte*, 1994, t. 3(2), p. 398.

¹⁵ Oficialus pavadinimas nuo 1804 m. – *Königliches Geheimes Archiv zu Königsberg in Preussen*, nuo 1867 m. – *Preussisches Staatsarchiv in Königsberg*.

¹⁶ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 47, 75.

¹⁷ „Lebens=Beschreibung D. HENRICI LYSII“, in: *ACTA BORUSSICA [...] Des III Bandes, Erstes Stück*, Königsberg und Leipzig: bey Christoph Gottfried Eckart, 1732, p. 59; Jendris Alwast, „Lysius, Heinrich“, in: *Neue Deutsche Biographie*, t. 15, Berlin: Duncker & Humblot, 1987, p. 592.

¹⁸ Adolf Keil, „Das Volksschulwesen im Königreich Preussen und Herzogthum Litthauen unter Friedrich Wilhelm I.“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1886, t. 23, p. 113–114; Fritz Terveen, *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714–1740*, Göttingen etc.: Musterschmidt, 1954, p. 86–87.

Bendraudamas su garsiais vokiečių pietistais – Augustu Hermannu Francke (1663–1727), Philippu Jakobu Speneriu (1635–1705), Joachimu Justu Breithauptu (1658–1732), tapo pietistinio judėjimo šalininku, o 1702 m. Halės universitete įgijo ir teologijos daktaro laipsnį¹⁹. 1701 m. Prūsijos karalius Frydrichas I (Friedrich I., 1657–1713), remdamasis Spenerio rekomendacija, paskyrė Lyzijų Karaliaučiaus karališkosios mokyklos (nuo 1703 – *Collegium Fridericianum*) direktoriumi (inauguruotas 1702); 1709 m. Lyzijas tapo Karaliaučiaus universiteto ordinariniu profesoriumi, 1715 – trečiuoju rūmų pamokslininku ir Sembos konsistorijos tarėju, 1721 – pirmuoju profesoriumi; 1720, 1724 ir 1728 m. žiemos semestrais ėjo rektoriaus pareigas²⁰.

Su Prūsijos Lietuva Lyzijas buvo susietas jau kito Prūsijos karaliaus – Frydricho Vilhelmo I – iniciatyva. Nors šis karalius dažnai įvardijamas pravarde *Kareivių karalius* ar *Karalius kareivis* (vok. *Soldatenkönig*, mat visą valdymo laikotarpį dėvėjo karininko uniformą ir itin rūpinosi karine monarchijos galia), bet kalbės ir kultūros istorikams jis svarbus kaip valdovas, siekęs kitokių tikslų: įvesti privalomąjį pradinį mokslą lietuvių kalba ir atkurti po Didžiojo maro (1709–1711) ištuštėjusias lietuviškas apskritis. Siekiant pirmojo tikslo, Lyzijui ir buvo patikėtos Prūsijos Lietuvos bažnyčių bei mokyklų inspektoriaus pareigos.

Frydrichas Vilhelmas I, 1718 m. vasarą keliaudamas po Prūsijos Lietuvą, matė vis dar menkai praktikuojamą krikščionybę ir to priežastimi laikė neefektyvų bažnyčių bei mokyklų darbą. 1718 m. liepos 2 d. Tilžės įsaku jis nurodė, kad kiekviename dideliame kaime turi būti paskirtas mokytojas, jam duodama pusė ūbo laisvos žemės, o pasirūpinti tinkamais kandidatais pavedama Lyzijui ir Francke'ui: „*unserem Hofprediger Dr. Lypsio <corr. Lyssio> und Magister Franke in Halle aufgegeben, wegen nöthiger subjectorum besorgt zu seyn*“²¹. Tą pačią 1718 m. liepos 2-ąją karalius parašė laišką ir Francke'ui – pageidavo, kad šis teiktų siūlymus Lyzijui²². Karaliui atrodė, kad švietimo klau-

¹⁹ „Lebens=Beschreibung D. HENRICI LYSII“, p. 54–56, 58.

²⁰ *Ibid.*, p. 57–60; [Max] Lehnerdt, „Lysius, Heinrich“, in: *Altpreußische Biographie*, t. 1, hrsg. von Christian Krollmann, Marburg; Lahn: N. G. Elwert Verlag, 1974, p. 414; Jendris Alwast, *op. cit.*, p. 592; Georg Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, t. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911/12, p. 308–311, 323–324, 335–337.

²¹ Rudolph Stadelmann, *Friedrich Wilhelm I. in seiner Thätigkeit für die Landescultur Preußens*, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1878, p. 235.

²² Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 87.

simus Lyzijus galės sėkmingiau spręsti padedamas tuomet jau plačiai žinomo Halės pietisto ir sekdamas jo įkurtų mokymo įstaigų, gavusių pavadinimą *Franckesche Stiftungen*, pavyzdžiu²³. Tas įstaigas karalius matė ir su Francke asmeniškai susipažino 1713 m., vos tik pradėjęs valdyti Prūsijos Karalystę. Francke jis labai pasitikėjo ir dėl mokyklų bei bažnyčių reikalų vis klausdavo jo patarimo²⁴.

Frydricho Vilhelmo I numatyta krašto atkuriamajai politikai buvo palankios Halės teologų skleidžiamos pietizmo idėjos. Pietizmas – ne vien religinis, bet ir socialinis judėjimas. Jis skatino ne tik tikėjimo atsinaujinimą, bet ir juo paremtą dvasinio gyvenimo intensyvinimą, visuotinio švietimo stiprinimą, visuomenės veiklumo didinimą ir atitinkamai gyvenimo kokybės gerinimą. Pietistai propagavo aktyvią, į kasdienį visuomenės gyvenimą nukreiptą ir jį keičiančią krikščionybę.

Pagrindiniai uždaviniai, kuriuos reikėjo atlikti Lyzijui, kad Prūsijos Lietuvoje būtų sukurta efektyviai veikianti privalomojo pradinio mokymo sistema, buvo trys: 1) mokyklų statyba, 2) mokytojų rengimas ir 3) mokymo priemonių leidimas. Ši problematika ryški ir jo 1718–1722 m. korespondencijoje su Francke bei karaliumi²⁵.

Karalius numatė pastatyti mokyklą kiekviename didesniame kaime²⁶, taigi atitinkamai ir mokytojų poreikis buvo didžiulis. Lyzijus, 1719 m. pavasarį devynias savaites važinėdamas po Prūsijos Lietuvą, parinko 280 kaimų, kur pirmiausia turėtų būti jos pastatytos, nes tuo metu vienai mokyklai buvę

²³ Eduard Winter, *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslawischen Völker*, Berlin: Akademie Verlag, 1954, p. 44; apie Francke's įsteigtas mokymo įstaigas ir jo švietimo idėjas žr.: Wolfgang Neugebauer, *Absolutistischer Staat und Schulwirklichkeit in Brandenburg-Preußen*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1985, p. 50–64; Werner Loch, „Pädagogik am Beispiel August Hermann Franckes“, in: *Geschichte des Pietismus*, t. 4: *Glaubenswelt und Lebenswelt*, hrsg. von Hartmut Lehmann, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, p. 264–308.

²⁴ Gustav Kramer, „Francke, August Hermann“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 7, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1878, p. 226.

²⁵ Ona Aleknavičienė, „Heinrich Lysius' Missionsarbeit in Preußisch-Litauen nach seinen Briefen an August Hermann Francke“, in: *Hallesche Forschungen*, t. 17/2: *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*, hrsg. von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke, Johannes Wallmann, Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH, 2005, p. 675–688.

²⁶ Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 86.

priskirta nuo 8 iki 20 kaimų: „da noch 8: 9: – – biß 20: Dörffer zu einer Schulen gefchlagen find, 280: Schuldörffer erwehlet würden, worinnen vor erft Schulen gebaut werden follten“²⁷.

Francke's dienoraštyje 1718 m. rugpjūčio 4 d. rašoma, kad karalius nurodęs Halėje rengti studentus, kurie paskui galėtų dirbti Prūsijos Lietuvoje – iš pradžių mokytojais, o vėliau kunigais²⁸. Akivaizdu, kad karalius tikėjosi įsteigti iškart du mokytojų ir kunigų rengimo Prūsijos Lietuvai centrus: vieną Karaliaučiuje, kitą Halėje. Juo labiau kad Halėje Francke's iniciatyva nuo 1696 m. veikė seminaras *Seminarium praeceptorum* (nuo 1707 – *Seminarium praeceptorum selectum*), rengiantis mokytojus ir neturtingiems studentams teikiantis nemokamą maitinimą (vok. *Freitisch*)²⁹. Francke ypač rūpinosi nekilmingų sluoksnių jaunimo lavinimu, todėl pirmiausia siekė parengti tam mokytojų. Pirmuosius mokytojus rado tarp neturtingų studentų – jiems už darbą būdavo atlyginama nemokamu maitinimu. Tame seminare mokyta dvejus metus. Francke's įstaigų mokyklose daug dėmesio buvo skiriama vokiečių kalbai ir gamtos mokslams, pamaldumo ugdymas derinamas su pasaulio pažinimu, teorinis mokymas – su praktiniu. Jo pedagoginės idėjos greitai plito, pagal jo metodiką parengti mokytojai ir kandidatai į kunigus tapo paklausūs, į Halę studijuoti noriai važiavo jaunimas iš užsienio³⁰.

Vis dėlto Lyzijui atrodė, kad rengti lietuvių mokytojus ir kunigus Halėje nepraktiška ir netikslinga. Savo požiūrį jis pasakė Francke'į jau 1718 m. rugpjūčio 23 d. laiške: „Ein *Littauifch Seminarium* in Halle anzulegen, halte we=||der für *practicabel* noch nutzbar.“³¹ Lyzijus išdėstė ir argumentus: trūkstant knygų, ypač žodynų, brangiai kainuosianti kelionė ir išlaikymas. Be to, kalbės esą geriausia mokyti ten, kur būsimi mokytojai ir kunigai dirbs,

²⁷ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, o. D. [03.1719]; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 52r; laiškas publikuotas: Ona Aleknavičienė, „Henricho Lyzijaus laiškas Augustui Hermannui Francke'į“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 187–206.

²⁸ [August Hermann Francke], Tagebuch von August Hermann Francke, Halle (Saale), 01.07.1718–31.12.1718; AFSt/H A 172: 1; Eduard Winter, *op. cit.*, p. 44.

²⁹ Gustav Kramer, *op. cit.*, p. 225.

³⁰ Erich Beyreuther, „Francke, August Hermann“, in: *Neue Deutsche Biographie*, t. 5, Berlin: Duncker & Humblot, 1961, p. 322–325.

³¹ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 23.08.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 73r; StaBi – Prūsijos kultūros paveldo Valstybinė biblioteka Berlyne (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz).

nes lietuviai labai nepakantūs kalbantiems ne jų tarpe, tokius jie pajuokią: „So ift das Volk auch so *opiniatre*, daß es || von feinem *Dialect* nicht läßet, und alle auslachtet, die nicht fo re=||den, alß sie“³². Lyzijus siūlė Francke’i geriau atsiųsti studentų iš Halės į Karaliaučių, kad jie čia mokytųsi lietuvių kalbos³³.

1718 m. rugsėjo 9 d. karalius pavedė Henrikui Lyzijui ir Karaliaučiaus rūmų tarėjui Wolfui Gretschiui sukurti efektyvesnę švietimo sistemą ir atsiuntė iš Berlyno specialų įsakymą (instrukciją)³⁴, parengtą atsižvelgiant į projektą, gautą iš Karaliaučiaus. Šis projektas jau buvo palankiai įvertintas Francke’s. Instrukciją sudarė 14 punktų, iš kurių svarbiausi tokie: turi būti parinktos vietos mokykloms statyti; mediena ir malkomis aprūpinama iš karališkųjų miškų; mokytojui duodama nuo pusės iki ūbo žemės; turi būti pasirūpinta kunigų ir precentorių rengimu; priimti mokytojais studijavusius, kiek tik galima rasti, bet kol jų trūks, leisti mokytį amatininkams, seniems valstiečiams ir iš kiekvieno kaimo parinktam vyresniam jaunuoliui; precentoriai prieš skiriant turi būti patikrinti konsistorijos; kandidatus dirbti mokyklose vyriausybei turi siūlyti Lyzijus; pirmenybė teikiama Halės kandidatams; priežiūrą vykdo kunigas, apskrities vyriausiasis kunigas ir generalinis superintendentas; vasarą vaikai mokyklą turi lankyti bent vieną dieną per savaitę, o žiemą kasdien, kol išmoks skaityti, o katekizmą mintinai; Lyzijus turi išleisti du katekizmus: mokiniams – mažąjį Lutherio katekizmą, kunigams ir mokytojams – didįjį; sekmadieniais popiet mokytojas turi sukviesti žmones į pamaldas, sekmadieniais baudžiamos nereikalaujama; santuoka sudaroma tik tada, kai sutuoktiniai išmoksta katekizmą³⁵.

Prie minėto projekto, gauto iš Karaliaučiaus, kūrimo veikiausiai prisidėjo ir Lyzijus. Pagrindo taip manyti duoda 1718 m. rugpjūčio 23 d. laiškas Francke’i. Lyzijus pranešė jam apie savo sumanymą, kaip spręsti mokytojų trūkumo klausimą. Jį sako pateikęs ir karaliui tikėdamasis, jog šis jį aprobus:

³² *Ibid.*, l. 72v.

³³ *Ibid.*, l. 73r.

³⁴ Adolf Keil, *op. cit.*, p. 112; Adolf Rogge, „Heinrich Lysius in Litauen und Masuren“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1881, t. 18, p. 119; apie instrukciją žr. Johannes Brehm, *Entwicklung der evangelischen Volksschule in Masuren im Rahmen der Gesamtentwicklung der preussischen Volksschule von der Reformation bis zur Regierungszeit Friedrich Wilhelms I. [...]*, Königsberg i. Pr.: Druck von Karg und Manneck, 1913, p. 62–63; Brehmas nurodo dokumentą: „E. M. 42 a 149“.

³⁵ Johannes Brehm, *op. cit.*, p. 62–63.

Dahero habe vorgefchlagen, die Kirchspiel Schulmeiftern, die da || felbft *Præcentores* heißen und hin und wieder *Candidati ministe=||rii* feyn, nach *meriten* allemahl zu Prediger Dienfte zu befördern. || Lauter *Candidatos ministerii* zu *Præcentoribus* zu nehmen, und zu || Dorffschulmeister aufzufehen Handwerker und endlich gro=||ße Jungen, die nach der *Methode*, die schon in Gutachten entwor=||ffen, erft felber lerneten, waß sie denen andern beybringen fol=||len, und hernach sich immer mehr und mehr übeten, bey welchen || allen alhier *præfens in arena confilium* das befte nechft Gott thun || muß. Wenn Ihre K: M: mein unmaaßgeblich Gutachten *appro-||biren*, und *pouvoir* zur *execution* geben werden, hoffe foll ein gut || Theil balde im Stande kommen.³⁶

Lyzijaus siūlymas priimti mokytojais į kaimo mokyklas amatininkus ar vyresnius jaunuolius atsispindi ir instrukcijoje. Visa tai, kas joje numatyta, savo nuožiūra turėjo vykdyti Lyzijus, o vyriausybė, konsistorija, valdytojai bei tarnautojai – jį visokeriopai palaikyti ir teikti pagalbą. Lyzijus turėjo dirbti be jokio atlygio. Maža to, jo veikla apėmė ne tik Prūsijos Lietuvą, bet dar ir Mozūriją³⁷.

Instrukcijoje matyti trys probleminiai su žmogiškaisiais veiksniais ir ištekliais susiję dalykai: 1) mokytojų trūkumas didžiulis, o jų parengimas, nors ir labai skubinant, negalėjo būti greitai įgyvendinamas; 2) vienam vadovaujančiam asmeniui priskirta daug ir įvairiaplanių įpareigojimų, dėl to nebuvo realu tikėtis sėkmingo visų jų įvykdymo; 3) atvirai deklaruojamas palankumas iš Halės sklindančioms pietizmo idėjoms: skiriant mokytojus, pirmenybę siūloma teikti Halės kandidatams. Palankumas ne seną tradiciją turinčiam vietiniam Karaliaučiaus universitetui, o palyginti jaunam Halės (įkurtas 1694) savaime programavo vietinių liuteronų ortodoksų priešiškus Halės teologų ir apskritai pietistų atžvilgiu. Tuo metu, kai Karaliaučiaus universitete ir bažnyčiose pietistų buvo dar mažuma, tokia nuostata sudarė galimybių inspiruoti nepasitikėjimą jų siūlomomis švietimo idėjomis, o pačius pietistus stengtis ignoruoti ir izoliuoti.

Lyzijus 1718 m. spalio 18 d. laiške Francke'į pranešė, kad ką tik gavo nurodymą pasiūsti į Halę galintį mokyti lietuvių kalbos, bet nežino norinčio važiuoti svetur, be to, neišspręstas ir kelionės bei gyvenimo išlaidų klausimas³⁸.

³⁶ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 23.08.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 72r-72v.

³⁷ Johannes Brehm, *op. cit.*, p. 63.

³⁸ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 18.10.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 74r-75v.

Nors idėja steigti seminarą Karaliaučiaus universitete buvo iškelta 1718 m., bet mokymosi procesas iš karto neprasisidėjo – prasidėjo tiktai seminaro veiklos sąlygų derinimas. Tai paaiškėja iš Lyzijaus 1718 m. spalio 27 d. laiško karaliui, kur jis prašo įsakyti rektoriui ir senatui, kad jam ateinantys ir jo siunčiami laišškai per paštą eitų nemokamai, nes jis dėl būsimų studentų, kurie bus priskirti seminarui ir priimti į alumnatą bei konviktą, turės susirašinėti su Prūsijos Lietuvos vyriausiais kunigais, o dėl kitų klausimų – ir su Francke, be to, turės siųsti karaliui jo pageidaujamas ataskaitas:

Indem aber nach eben folchem allergnädigsten Com-||*misforiali* ein *Seminarium Lithuanicum*, daher tüchtige *Studiofi* zu *Præcen-||tores* künftig können genommen werden, aufgerichtet werden, und dazu || 12 bis 20 *Studiofi*, die dazu vorfchlagen werde, im *Alumnat* und *Con-||victorio* angenommen werden follen, auch ich nicht allein mit deren Ertz=||prieftern in Litthauen darüber einfältig, sondern auch dem allergnä=||digsten Befehl zu Folge, mit Prof[essor] Franc <<Frann> im *Halle* werde *correfpondiren* || müssen, imgleichen die befohlene Berichte an Ew[re] Königl[iche] Majestät || einfenden: So bitte gehorfamft fo wol an *Rectorem* und *Senatum Aca-||demicum* des *Alumnats* und *Convictorii* halber allergnädigft anzubefeh=||len, daß in folcher Sache an mir kommende oder von mir abgehende || Briefe auf der Poft frey feyn follen.³⁹

Lyzijus laiške mini į seminarą numatęs priimti nuo 12 iki 20 studentų, taigi spalio pabaigoje kalbama dar tik apie būsimą seminarą ir būsimą jo veiklą. Jis vadinamas lotyniškai – *Seminarium Lithuanicum* („Lietuvių seminaras“), vėliau šis terminas ir įsigalėjo.

Kaip rodo karaliaus 1719 m. sausio 4 d. laiškas Prūsijos vyriausybei (vok. *Preußische Regierung*) dėl mokyklų Prūsijos Lietuvoje sistemos kūrimo, 1718 m. lapkričio 22 d. jis buvo gavęs iš jos tarnybinį raštą (vok. *Relation*) su priede išdėstytais pasiūlymais. Specialiai sudaryta komisija jiems pritarė („aus derselben Bejlag || die Vorfchläge ankommen“)⁴⁰, todėl nurodoma vyriausybei

³⁹ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 27.10.1718 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 31r.

⁴⁰ Friedrich Wilhelm I., Reskript an die Preußische Regierung wegen besserer Einrichtung des Schulwesens in Lithauen, 04.01.1719 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 31r.

toliau daryti atitinkamus potvarkius, kad reikalui pagreitinti būtų pritraukta savanoriškai galinčių prisidėti žmonių – tiek prie seminaro, tiek prie bažnyčių bei mokyklų, taip pat kad neturtingiems studentams būtų paskirtos stipendijos (seminaro lankytojams numatant iki trečdalyo visų stipendijų) ir nemokamas maitinimas labdaros valgyklose. Karalius skubino Prūsijos vyriausybę imtis priemonių, nes norėjo greičiau priimti sprendimą:

Die weiter Ihr nun folche Vorfchläge *approbiret*, fo habt Ihr auch die zulängliche Ver=fügung zu machen, daß fowohl diejenige, welche beÿ dem anzulegenden Litthau=ifchen *Seminario* zu Beförderung der Sache, freÿwillige Arbeit übernehmen || nach Beschaffenheit ihrer *Capacität*, beÿ der dortigen Univerfität, auch Kir=ichen und Schulen, fo wohl in unfern, übrigen dortigen Landen als im || Litthauen, gehörig *emploiret*, auch von denen *Stipendien*, welche an kei=ne gewisse Familien, oder *specificirte* Perfonen, sondern nur *general*-iter vor arme *Studioſos* gewidmet find, ein gewiſer Theil *usque ad tertiam* || dieſem *Seminario Lithuanico* zugewendet werde, auch wan beÿ Unfern dorti=ngen Ambts= und Krieges=Cammera, einige *ad pias cauſas* gewidme=nte Menſen erfolgen ſollten, dieſer wegen allemahl Vorſtellung beÿ || Uns zu thun; da Wir Uns denn deshalb näher allernädigt *reſol*=viren wollen.⁴¹

Šiame dokumente minimas priedas su pasiūlymais, kurį karalius gavo 1718 m. lapkričio 22 d., veikiausiai buvo parengtas Lyzijaus (galbūt kartu su Gretschu). Ernstas Hennigas 1719 m. sausio 4-ąją laikė diena, kada karalius aprobavo Lyzijaus siūlymus dėl Lietuvių kalbos seminaro mokytojams rengti steigimo⁴². Vadinasi, tiek teisinė, tiek materialioji seminaro bazė galėjo būti sukurta 1719 m. pradžioje ir tik tada galėjo atsirasti galimybių realiai jo veiklai.

1719 m. balandžio 2 d. įrašas Francke's dienoraštyje liudija, kad Lyzijus kovo pabaigoje apie mokytojų lietuviškoms apskritims rengimo reikalus rašė Antonui Wilhelmui Böhme'į (1673–1722) į Londoną:

⁴¹ *Ibid.*, l. 31v.

⁴² [Ernst Hennig], *Chronologische Uebersicht der denkwürdigsten Begebenheiten, Todesfälle und milden Stiftungen in Preußen, vorzüglich in Königsberg, im achtzehnten Jahrhundert von D. Ernst Hennig. Fortgesetzt bis zum Jahre 1827 von Daniel Wilhelm Schröder [...]*, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1828, p. 23; plg. Liucija Citavičiūtė, *op. cit.*, p. 45–47.

H[err] *D[octo]r Lyfius* von Königs-||berg hat an Herr Böhmen || in Londen
geschrieben, u[nd] weil || es offen gelaßen, ift eine *Copia* || davon genom[m]en,
u[nd] hiebey gelegt, || zur Nachricht wegen d[er] in Littau[en] || zu beftellende[n]
Schulmeifter.⁴³

Karaliaus 1719 m. birželio 19 d. reskriptas Prūsijos vyriausybei dėl tolesnio seminaro stiprinimo rodo, kad jis jau veikia. Šis reskriptas parengtas atsižvelgiant į Lyzijaus siūlymus, kuriuos jis pateikė karaliui birželio 1 d. Specialiai sudaryta komisija kai kuriuos iš jų aprobavo. Karalius įpareigojo vyriausybę pateikti Lyzijui visą stipendijų sąrašą, iš kurio trečdalis numatyta seminarui, kad jis žinotų, kiek stipendijų neturtingiems studentams iš tiesų yra ir kiek jų tenka seminarui:

Dasjenige, fo der Confiftorial=Rath, Hof=Prediger und Profeffor *Theologie* || *D. Lyfius*
befage Eurer, unter dem *dato* des 1. *Juny* an Uns erfat=||teten allerunterthänigften
Relation und deren Beylage, zum Beften || und Aufnahmen des dortigen Litthauifchen
Seminarii, allerunterth[äni]gft || erinnert, laffen Wir Uns zwar in Gnaden gefal-
len, und habt Ihr vor=||gefchlagenermaßen die Verfehung zu thun, daß von der
Stipendien=Com=||miffion, gedachtem *Lyfio* forderfamft ein Verzeichniß der *en gene-
ral* || vor arme *Studiosos* gewidmete *Stipendien*; wovon Wir den 3-te Theil be=||fagtem
Seminario zugewendet wißen wollen, *extradiret* werde <← werden>, damit || Er wiße,
wo er fich deshalb zu melden und wieviel dem *Seminario* da=||von zukomme.⁴⁴

Be to, Prūsijos vyriausybė turėjo užtikrinti, kad kiekvienas į seminarą priimtas asmuo galėtų aktyviai įsitraukti į jo veiklą, o tarnauti į mokyklas ir bažnyčias nė vienas nebūtų siunčiamas tol, kol nebus tinkamai tokiam darbui pasirengęs:

⁴³ [August Hermann Francke], Tagebuch von August Hermann Francke, Halle (Saale), 01.01.1719–31.12.1719; AFSt/H A 173: 1; Böhme – Francke's mokinyš, 1701 m. išvykęs į Londoną ir ten populiarinę jo idėjas, ieškojęs lėšų jo veiklai paremti (Udo Sträter, „Böhme, Anton Wilhelm“, in: *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, t. 1, Tübingen: Mohr Siebeck, 1998, p. 1668; Eduard Winter, *op. cit.*, p. 45).

⁴⁴ Friedrich Wilhelm I., Reskript an die Preußische Regierung betreffend des D. Lysii Vorschlag wegen ferneren Etablirung des verordneten *Seminarii Lithuanici*, 19.06.1719 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 31v.

Ihr werdet auch nicht ermangeln, darüber halten || zu laßen, daß diejenigen, die in das *Seminarium recipiret* find, sich mit allem || Fleiß auf dasjenige *appliciren* mögen, was des *Seminarii* eigentlicher Zweck ift. || Es muß auch niemand aus dem *Seminario* zu einem Kirchen= und Schulamt be=||fördert werden, dafor er nicht die dazu nöthige Gefchicklichkeit und *Capacitæt* || sich erwerben.⁴⁵

Vis dėlto bent vienas Lyzijaus siūlymas komisijos palaikytas abejotinu: ji nepritarė, kad seminarui būtų panaudoti pinigai, Prūsijos Lietuvoje renkami Halės universiteto įstaigoms, o tiksliau – nemokamam maitinimui („die Gelder fo zum Behuf der Hallifchen Freytfche im Litthauen gefammet werden“), nes šitų pinigų taip paprastai esą nebus galima paimti⁴⁶. Šis epizodas leidžia kelti dvi prielaidas: 1) pinigai galbūt rinkti tam, kad Halėje būtų įkurtas seminaras lietuvių kunigams ir mokytojams rengti, į kurių būtų siunčiami studentai iš Prūsijos Lietuvos; 2) Lyzijus, norėdamas panaudoti Halei renkamus pinigus, nematė perspektyvos įsteigti ten analogišką seminarą. Pinigų rinkimo organizatoriai – veikiausiai Karaliaučiaus pietistai ir jiems pritariančios lietuviškų bažnytinių apskričių kunigai. Pirmoji prielaida atrodo galima ir dėl to, kad Halėje jau anksčiau taikyta panaši praktika: Francke's įstaigose nuo 1710 m. veikė Anglų namai (vok. *Englisches Haus*), pastatyti Anglijos lėšomis (1709–1710), juose teiktas nemokamas maitinimas 12 neturtingų studentų, atsiunčiamų mokytis iš Anglijos⁴⁷. Mažiau tikėtina, kad rinkliava organizuota nemokamam seminaro *Seminarium praeceptorum selectum* lankytojų maitinimui.

Leipcige ėjusiam laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen* 1719 m. rugsėjo 2 d. pasirodė anoniminė žinutė, pranešanti apie sėkmingą Lyzijaus veiklą Prūsijos Lietuvoje: pirmiausia apie tai, kad Lyzijus įdėjęs daug pastangų, kad lietuvių parapijos būtų aprūpintos tinkamais kunigais ir knygomis. Ir čia vyrauja argumentas, kad labai skiriasi lietuvių tarmės – kone kiekvienas kaimas turįs savą dialektą ir tik jį laikąs grynų, o tie, kurie kalbos pramokstą iš gramatikų, pajuokiami. Dėl šios priežasties esą beveik neįmanoma rasti kunigų, kurie galėtų laikyti pamaldas, o studijuojančių lietuvių esą labai mažai. Remdamasis karaliaus vizija ir įpareigojimu, Lyzijus

⁴⁵ *Ibid.*, l. 31v–32r.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 32r.

⁴⁷ Friedrich Schneider, „Böhme, Anton Wilhelm“, in: *Neue Deutsche Biographie*, t. 2, Berlin: Duncker & Humblot, 1955, p. 387.

Karaliaučiaus universitete įsteigęs Kolegiją (lot. *Collegium*), skirtą mokytis į tarnybą Prūsijos Lietuvoje siųstiniems asmenims, kuriems padės paskirti studentai, gerai mokantys lietuviškai:

Herr D. Heinrich *Lyfius*, S. *Theol. Prof.* Königl. Rath || im Samländifchen *Confiftorio*, Hof=Prediger, *Rector* || der Friedrichs=Schule, und *Inspector* der Jüdifchen Syna=||goge, hat fich bißhero viele Mühe gegeben, die Litthai=||fchen Gemeinen mit tüchtigen Predigern und nöthigen Bü=||chern zu verforgen. [...] Es ift || alfo Herr D. *Lyfius* auf gethane Vorftehlung von Ihro || Kön. Majeftät befehligt worden, der Sache Rath zu fchaf=||fen, und hat dahero ein *Collegium* junger Leute, die in || Litthauen befördert zu werden verlangen, allhier gefifttet, || die fich bey denen dazu verordneten Studenten, die die || Sprache gründlich gelernet, müffen unterrichten laffen.⁴⁸

Be to, laikraŕtyje teigiama, kad Lyzijus daug važinėjęs po Prūsijos Lietuvą, kad dalyvautų kunigų konferencijose, kuriose buvo svarstomas *Mažasis katekizmas*⁴⁹, tik kunigai dar nesutarę dėl kai kurių žodžių, tai galutinis tikslas dar nepasiektas:

Er || ift auch felbft öftters nach Litthauen gereifet, und hat einige || *Synodos* der Prieŕter daŕfelbft gehalten, damit der Cate=||chifmus, den er vor die Litthauer gefchrieben, möchte un=||terfucht werden: es haben fich aber befagte Prieŕter über || einige Wörter veruneiniget, fo daß man noch nicht zum || Zweck gelangen können.⁵⁰

Taigi žinutėje informuojama apie 1719 m. pavasario įvykius, kai Lyzijus devynias savaites keliavo po Prūsijos Lietuvą, kad „palydėtų į kelią“ Lutherio *Mažąjį katekizmą* („wofelbst 9: Wochen || zugebracht damit, daß erftlich eine einhellige *Verfion* des || *Kleinen Catechismi Lutheri* mit vieler Mühe zu Wege

⁴⁸ „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, Leipzig, den 2 Sept., N. LXX, p. 559–560.

⁴⁹ Heinrich Johann Lysius, *Mažasis katekizmas*, pagal Berlyno rankraŕtį parengė Pietro U. Dini, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

⁵⁰ „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, p. 560.

ge=||bracht“) ir, kaip minėta, parinktų vietas mokykloms statyti⁵¹. Lyzijaus įsteigtas seminaras patenka tarp šio laikotarpio, t. y. pirmojo pusmečio, įvykių. Žinutė parašyta arba pagal paties Lyzijaus suteiktą informaciją, arba parengta pagal jo laiškus Francke’i.

Panaši informacija, nors ir ne tokia konkreči kaip Leipcigo laikraštyje, apie Lyzijaus pastangas aprūpinti lietuviškas parapijas kunigais ir knygomis registruota ir Gottfriedo Ludwigo knygoje *Universal-Historie* (1728) prie 1719 m. rugpjūčio mėnesio faktų⁵².

Nustačius kad ir apytikslę seminaro veiklos pradžią – 1719 m. vasaros semestrą, jau keltinas klausimas, ar tikrai seminaras Karaliaučiaus universitete veikė tik vienerius metus, kaip 1811 m. nurodo Rėza jo istorijoje *Geschichte und Verfaßung des litthauischen Seminariums auf der Universitaet zu Königsberg* ir vėliau juo sekantys tyrėjai?

Šiuo požiūriu itin svarbus Lyzijaus laiškas, rašytas Frydrichui Vilhelmui I 1722 m. liepos 31 d., adresatą pasiekęs 1722 m. rugpjūčio 4 d. Laiškas liudija, kad seminarui Lyzijus vadovavo bent dvejus metus ir pradėjo trečiuosius:

Da aber || folche Anstalten kaum 3wey bis ins || dritte Jahr gehabt habe, allerhand Hinder=||niße auch darinnen mir gemachet wor=||den: fo habe fie dahin nicht bringen kön=||nen, wohin fie durch Gottes Gnade || wurde gebracht feyn, wenn mehr Zeit || und weniger Hinderniße gehabt hätte.⁵³

Laiške Lyzijus sako, kad kaip seminaro vadovas dirbęs sąžiningai ir nesavanaudiškai ir būtų galėjęs pasiekti daug daugiau, jei jam nebūtų buvę daroma kliūčių. Maža to, po vyriausiojo rūmų pamokslininko Bernhardo fon Zandeno jaunesniojo (Bernhard von Sanden der Jüngere, 1666–1721) mirties karaliaus valia iš Pilies bažnyčios jis buvęs perkeltas į Lyvenikę (vok. *Löbenicht*), o vyriausiuoju rūmų pamokslininku paskirtas Karaliaučiaus universiteto profesorius Kvantas ir būtent jam pavesta bažnyčių bei mokyklų priežiūra. Lyzijus

⁵¹ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, o. D. [03.1719]; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 52r.

⁵² [Gottfried Ludwig], *D. Gottfried Ludwigs, Direct. und Prof. Theol. in Coburg, UNIVERSAL-Historie Anderer Theil [...]*, Leipzig: Bey Friedrich Lanckischens Erben, 1728, p. 313.

⁵³ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 31.07.1722; GStA PK: XX. HA Rep. 8., Abt. VI., Nr. 1., t. 2, l. 30v–31r.

tvirtina toliau nebuvo įpareigotas nei teikti siūlymų, nei galėjęs kištis į kitam asmeniui paskirtas pareigas. Jis sako netgi turįs įrodymų, kad Kvantas to nebūtų pakentęs:

Als aber beÿ Abfterben des *D[octoris] v[on] Sanden* || Ew[er] König[ichen] *Majeſtet* gefallen mich von || der Schloß Kirchen nach dem *Löbe-*||*nicht* zu verſetzen, und dem *D[octori]* || *Qvanden* nebſt der erſten Hoffpre=||diger Stelle die *Infpection* über die || Kirchen und Schulen aufzutragen, iſt || mir nicht erlaubet gewefen, Ihme da=||rinnen Vorgriff zu thun, und mich || zu *meliren* in dem Ampt, was Ihm || anbefohlen iſt, wie Ich denn auch ein || gnugfahmes *Documentum* habe, || daß Er es nicht würde gelitten haben.⁵⁴

1721 m. pradžioje situacija Karaliaučiuje iš tiesų keitėsi daugeliu požūrių. 1721 m. sausio 22 d. mirė Zandenas. 1721 m. sausio 23 d. (taigi tuoj pat po jo mirties) ir 1721 m. vasario 15 d. karaliui rašyti Lyzijaus laišakai rodo, kad jis siekė būti paskirtas ir pirmuoju Karaliaučiaus universiteto profesoriumi, ir vyriausiuoju rūmų pamokslininku, tačiau netrukus paaiškėjo, kad pastarąsias pareigas rengiamasi suteikti ne jam, o Kvantui⁵⁵. Kaip vyriausiasis rūmų pamokslininkas Kvantas introdukuotas Pilies bažnyčioje 1721 m. kovo 9 d. („ward 1721 am Sonntage Reminifcere von dem 2ten Hofprediger introduciert“); Lyzijus tuo metu (nuo 1715) šioje bažnyčioje ėjo trečiojo pamokslininko pareigas⁵⁶. Kvantas paskirtas ne tik vyriausiuoju rūmų pamokslininku, bet ir Sembos konsistorijos tarėju⁵⁷. Pridurtina, kad tai senės Karaliaučiaus giminės atstovas, jo tėvas – Karaliaučiaus Senamiesčio bažnyčios kunigas Jonas Kvantas (Johann Quandt, 1651–1713) – sakė pamokslą per pirmojo Prūsijos

⁵⁴ *Ibid.*, l. 30v–31r.

⁵⁵ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 23.01.1721; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, l. 2r–4v; Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I.; 15.02.1721; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, l. 14r–17v. „Lebens= Beschreibung D. HENRICI LYSII“, p. 60.

⁵⁶ [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlichen Preußischen Oberhofpredigers und Consistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern*, hrsg. von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Königsberg: bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777, p. 10, 14.

⁵⁷ Carl Hinrichs, *Preußentum und Pietismus. Der Pietismus in Brandenburg-Preußen als religiös-soziale Reformbewegung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971, p. 240.

karaliaus Frydricho I karūnavimo iškilmes, vykusias 1701 m. sausio 18 d. Jonas Kvantas buvo vienas pirmųjų, pradėjusių kovą su pietizmo šalininkais Karaliaučiuje. Jo sūnus Jonas Jokūbas Kvantas irgi laikėsi tradicinio evangelikų liuteronų tikėjimo, nepritarė skaidymuisi į konfesines sroves ir aktyviai dalyvavo antipietistinėje veikloje⁵⁸.

Trumpas ir liūdnas 1721 m. balandžio 8 d. Lyzijaus laiškas Francke'į liudija, kad jis slegiamas neaiškumo dėl savo padėties ir nežinios dėl ateities:

Aus einliegendem wird der || H[err] Br[uder] erfehen, daß jetzo || es darauf ankomme, ob || Ich in dem Stande bleiben || werde, ferner Gott und || meinem Nechften zu dienen || oder lebendig todt feyn. || Alfo werde Gott bitten, || meine Brüder zu regie=||ren, daß Sie thun, was Ihm gefällig ift.⁵⁹

Po gero mėnesio – 1721 m. gegužės 18 d. – Kvantas įvesdino Lyzijų kunigu į Lyvenikės bažnyčią, į buvusią savo tarnybos vietą („wurde 1721 als Pfarrer allhier von dem D. Qvandt am Sonntage Rogate introduciret“)⁶⁰. Manytina, kad dėl tokio keletą mėnesių trukusio pareigų persikirstymo pirmasis 1721 m. pusmetis Lyzijui nebuvo itin darbingas. Tačiau Lyzijus gavo pirmojo Karaliaučiaus universiteto profesoriaus vietą, taigi įvertinta bent jau akademinė jo veikla, o Teologijos fakultete ir toliau išlaikyta stipri pietistinė pozicija.

Mokyklų ir bažnyčių inspektoriumi Kvantas paskirtas 1721 m. rugsėjo 22 d.⁶¹ Nors Lyzijus 1722 m. liepos 31 d. laiške sako, kad kaip paskui klostėsi seminaro aplinkybės, karaliui pranešiąs pats Kvantas, tuo tarsi suponuodamas, kad kažkokio veikimo dar būta. Tačiau tai vis dėlto abejotina, nes laiško pradžioje pasakya, kad dėl seminaro į fakultetą daugiau neatėjo joks potvarkis ir

⁵⁸ Apie Kvantą ir jo giminę žr.: Liucija Citavičiūtė, „Prielaidos lietuviškos knygos plėtotei Karaliaučiuje pirmajame XVIII amžiaus dešimtmetyje: sekant Johano Jakobo Kvantos biografijos pėdsakais“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, kn. 22, p. 239–267; Eadem, „Johanas Jakobas Kvantas Karaliaučiuje XVIII a. Skiriama 320-osioms gimimo metinėms“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2005, kn. 20, p. 73–124.

⁵⁹ Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, o8.04.1721; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 88r–88v.

⁶⁰ [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlichen Preußischen Oberhofpredigers und Consistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern*, p. 60.

⁶¹ Adolf Keil, *op. cit.*, p. 120; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 92.

fakultetas juo nesirūpino. Taigi pasakymas, jog apie aplinkybes pranešiąs pats Kvantas, veikiau suprastinas kaip užuomina, kad jis neturėsiąs ką pranešti.

Lyzijaus minimos kliūtys, trukdžiusios jo veiklai seminare, be abejo, darytos iš liuteronų ortodoksų pusės. Vyriausiojo rūmų pamokslininko pareigas tuo metu ėjęs Zandenas irgi buvo liuteronas ortodoksas, senės vietinės giminės atstovas. Jo tėvas Bernhardas fon Zandenas vyresnysis (Bernhard von Sanden der Ältere, 1636–1703) kilęs iš Įsruties, 1688 m. paskirtas vyriausiuoju rūmų pamokslininku ir pirmuoju universiteto profesoriumi, o 1701 m. – dar ir titulinis vyskupu, kad kartu su evangelikų reformatų vyskupu Benjaminu Ursinu per Frydricho I karūnavimo iškilmes pateptų karališkąją porą švęstu aliejumi⁶². Bernhardas fon Zandenas jaunesnysis, kaip ir jo tėvas, buvo ne tik vyriausiasis rūmų pamokslininkas, bet ir pirmasis universiteto profesorius bei Sembos konsistorijos tarėjas (1709). Be to, 1718 m. žiemos semestrą jis ėjo dar ir universiteto rektoriaus pareigas⁶³. Lyzijus savo autobiografijoje rašė, jog vykdydamas patikėtą projektą turėjęs laikytis atsargumo, kad šis nepažeistų Zandeno jurisdikcijos: „brauchte darin die Vorsichtigkeit, dass dem Herrn Dr. v. Sanden an seinen juribus nichts abgehen sollte“⁶⁴.

Dėl tokio bažnytinių pareigų persikirstymo 1721 m. Karaliaučiaus pietistai patyrė didelį smūgį ir energingai pradėtą kuriamąjį švietimo sistemos darbą turėjo nutraukti. Tų metų pavasarį liuteronams ortodoksams priklausantis Žilių kunigas Gabrielius Engelis (1685–1761) Tilžėje asmeniškai kalbėjo su karaliumi apie mokyklų statybas ir mokytojų išlaikymo kaštus, o 1721 m. rugpjūčio 17 d. jau pateikė jam siūlymą bažnyčių ir mokyklų priežiūrą perduoti Jonui Jokūbui Kvantui, Sembos konsistorijos tarėjui Kristijonui Zamei (Christian Sahme, 1663–1732) ir jam, Gabrieliui Engeliui⁶⁵. 1721 m. rugsėjo 22 d. Kvantas perėmė mokyklų ir bažnyčių inspektorius pareigas⁶⁶ ir taip

⁶² Karl Alfred von Hase, „Sanden, Bernhardt von (1636 bis 1703)“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 30, Leipzig: Duncker & Humblot, 1890, p. 342–343.

⁶³ Karl Alfred von Hase, „Sanden, Bernhardt von (1666 bis 1721)“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 30, p. 343–344; Georg Erler, *op. cit.*, p. 300–302.

⁶⁴ Adolf Rogge, *op. cit.*, p. 119–121.

⁶⁵ Adolf Keil, *op. cit.*, p. 119–120; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 92–93; apie kunigų pasipriešinimą ir vyriausiojo Karaliaučiaus rūmų bei Karo ir domenų prezidento Karlo Heinricho Truchseßo von Waldburgo nepasitikėjimą Lyzijumi žr. Adolf Keil, *op. cit.*, p. 115–119.

⁶⁶ S[amuel] G[ottlieb] Wald, „Ueber den erften Director des Collegii Fridericiani, D. Heinrich Lysius“, in: *Preussisches Archiv*, 1792, t. 3(1), p. 656–657; Adolf Keil, *op. cit.*, p. 120; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 92.

Prūsijos Lietuvos bažnyčių ir mokyklų reikalai iš esmės perėjo į vietinių liuteronų ortodoksų rankas.

Kaip rodo Lyzijaus 1722 m. liepos 31 d. laiškas, seminaru jis pats toliau nebesirūpino. Lyzijus, beje, nebuvo linkęs ir labai teisintis karaliui dėl seminaro veiklos nutrūkimo – jis į laišką sureagavo tik nenorėdamas patekti į nemalonę, kad nedaręs to, kas jam nebuvo pavesta daryti. Lyzijus nepateikė ir jokių siūlymų dėl veiklos atkūrimo tuo tarsi pademonstruodamas, kad į šitą reikalą kištis nebenori.

LIETUVIŲ KALBOS SEMINARO VEIKLOS ATKŪRIMAS

Karalius Frydrichas Vilhelmas I nebuvo patenkintas nei naujosios komisijos, nei Prūsijos vyriausybės veikla dėl bažnyčių ir švietimo sistemos reformos Prūsijos Lietuvoje. 1722 m. sausio 22 d. vyriausybė karaliui pranešė, kad komisija prašanti paskirti rūmų tarėją (vok. *Kammerrat*), kuris tikrintų bažnyčių sąskaitas ir organizuotų mokyklų statybas, suteiktų pradinius nurodymus ir paskirtų atlyginimą; be to, abejota, ar Kvantas dėl didelio užimtumo bažnyčioje, universitete ir konsistorijoje galės skirti pakankamai laiko komisijos darbui, taip pat ir kitiems šis darbas būsiąs sudėtingas ir varginantis⁶⁷. Būtent šio dokumento parašėteje karalius įrašė garsųjį teiginį, kad jei jis rūpinasi krašto atkūrimu, bet nepadaro jo krikščioniško, visa kita netenka jam prasmės. Karalius priekaištavo Prūsijos vyriausybei dėl vangumo, įsakė jai susisiekti su biudžeto ministru ir obermaršalu Marquardu Ludwigu von Printzenu, tartis su Berlyno konsistorijos tarėju probstu Johannu Porstu bei Kelno probstu Johannu Gustavu Reinbecku – ir visiems kartu siūlyti, kaip kuo greičiau išjudinti reikalus:

Dieses ist nichts, denn die Regierung dieses armes Land in der Barbarey behalten will, denn wenn ich baue und verbessere das Land und ich mache keine Christen, so hilft mir alles nit. sie sollen sich mit Ober Mar: Printz zusammenthun und Porst, Reinbeck und sollen zusammen mir vorschlagen, wie die Sache am Besten und am Kürzesten einzustellen, und zum Ober Direc. muss ein weltlich seyn den man von hier Hinsenden muss und der ein Gottes Mann ist.⁶⁸

⁶⁷ Adolf Keil, *op. cit.*, p. 123–124; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 93–94.

⁶⁸ Johannes Brehm, *op. cit.*, p. 65–66; Brehmas nurodo tokį šaltinį: „E. M. 42a. Vol. VIII. Nr. 25“.

1722 m. sausio 31 d. karalius paskyrė komisijos vadovą – ne teologą, o pasaulietį ir, beje, Prūsijos atžvilgiu nevietinį – Berlyne dirbantį rūmų teismo ir konsistorijos tarėją W. H. von Mansbergą. Tik į Prūsijos Lietuvą jis atvyko ne iš karto po paskyrimo, bet kiek vėliau – gegužės ar birželio mėnesį (apie tai žr. toliau).

Nors karalius kreipėsi ir į pietistinės pakraipos teologus – Johanną Porstą ir Johanną Gustavą Reinbecką, tačiau jų siūlymuose tiek dėl mokyklų, tiek dėl mokytojų rengimo nebuvo iš esmės nieko naujo, ko nebūtų siūlęs ar daręs Lyzijus. 1722 m. vasario 24 d. Reinbeckas patarė, kad mokytojais turėtų rūpintis Kvantas, o jų jam rasti galėtų padėti vyriausieji apskričių kunigai. Kadangi vienu kartu rasti mokytojų į 257 vietas esą būtų sunku, tai reikėtų įsteigti seminarą, kokį buvo įsteigęs Lyzijus⁶⁹. Prisiminimai apie Lyzijų ir jo vadovautą seminarą bei kurtą švietimo sistemą tuo metu tebebuvo gyvi, laiškuose apgailestauta dėl jo veiklos nutrūkimo, o idėjos vis primintos karaliui.

1722 m. pavasarį Frydrichas Vilhelmas I siuntė pavedimus ir Franckė'į ragindamas ieškoti būdų, kaip parengti Prūsijos Lietuvai gerų mokytojų ir sumanių kunigų; vienas iš pavedimų atėjo, pavyzdžiui, 1722 m. balandžio 5 d., o kitas – balandžio 22 d. Francke šiuo klausimu susirašinėjo su daugeliu pietistų, gyvenančių įvairiuose miestuose, tarp jų ir Karaliaučiuje, bet tas susirašinėjimas realios naudos tuo metu nedavė, tik storino dokumentų rinkinius⁷⁰. Lietuvių kalbos seminaras Halėje įkurtas tiktai 1727 m. ir vadovaujamas jau jo sūnaus Gotthilfo Augusto Francke's (1696–1769), veikė iki 1740-ųjų⁷¹.

Mansbergui karalius 1722 m. gegužės 19 d. atsiuntė instrukciją dėl bažnyčių ir mokyklų padėties gerinimo įpareigodamas tartis dėl lėšų su kiekvienos apskrities valdytojais, vyriausiais kunigais ir pamokslininkais, ypatingą dėmesį skiriant sąstingio priežastims šalinti, bažnyčių sąskaitoms tikrinti ir jų finansiniam pajėgumui įvertinti, taip pat iširusiam Lietuvių kalbos seminarui atkurti ir visuotiniam katekizmui įvesti⁷².

⁶⁹ *Ibid.*, p. 66–67.

⁷⁰ Eduard Winter, *op. cit.*, p. 45–46.

⁷¹ *Ibid.*, p. 46–57; Christiane Schiller, *op. cit.*, p. 375–392; Eadem, „Das litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche“, in: *Acta Baltica*, 1994, t. 32, p. 195–223; Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras*, p. 71–78.

⁷² [Heinrich Friedrich Jacobson], *Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, mit Urkunden und Regesten [...] Erster Theil. Die Provinzen Preussen und Posen. Zweiter Band. Das evangelische Kirchenrecht*, Königsberg: bei den Gebrüder Borntträger, 1839, p. 89–90.

Mansbergas priklausė pietistams ir jo paskyrimas vadovauti komisijai, sudarytai tik iš liuteronų ortodoksų, negalėjo nekelti įtampos. Atrodo, kad ta įtampa palaikyta netgi specialiai – Frydrichas Vilhelmas I buvo evangelikas reformatas ir stengėsi pasinaudoti gretimos konfesijos – evangelikų liuteronų – disociacija. Dėl skirtingos pietistų, siekusių Bažnyčios laisvėjimo, ir liuteronų ortodoksų, norėjusių išsaugoti tradicinę Bažnyčios laikyseną, pozicijos aktyviausi teologai tuo metu buvo jau susiskirstę į stovyklas, o jų konfesinė konkurencija imta naudotis kultūriniam bei socialiniam visuomenės gyvenimui intensyvinti⁷³.

Mansbergas 1722 m. birželio 25 d. laiške, rašytame iš Įsruties (registruotas 1722 m. liepos 2 d.), referavo karaliui, kad iki jam atvykstant iš Berlyno Kvantas, Zamė ir Engelis Tilžės apskrityje tyrė bažnyčių ir mokyklų būklę ir jai pagerinti parengė projektą, tarp jų ir katekizmo, išversto visose lietuviškose apskrityse vartojamu dialektu ir galimo taikyti visose mokyklose, aprobavimą; katekizmą patvirtino apskričių vyriausieji kunigai ir kiti dvasininkai, o atiduoti spaudai jis siūlė jau birželio mėnesį⁷⁴. Iš tiesų šie trys komisijos nariai 1722 m. gegužės 15 d. važiavo į Tilžę, kur 18 ir 19 d. vyko kunigų konferencija, kurioje dalyvavo Tilžės, Ragainės, Įsruties ir Labguvos apskričių vyriausieji kunigai ir 12 klebonų, siekę dviejų tikslų: 1) peržiūrėti Martyno Lutherio *Mažąjį katekizmą*, parengtą 1719 m. dar vadovaujant Lyzijui; 2) aptarti mokyklų statymo, mokytojų rengimo ir aprūpinimo klausimus⁷⁵.

Engelis buvo perėmęs Lyzijui vadovaujant parengtą katekizmo rankraštį ir, tęsdamas tradiciją, vėl davęs jį svarstyti kunigams. Katekizmas 1722 m. ir išleistas, kaip sakoma antraštiniame lape, karaliui įsakius, visiems kunigams pritarus ir peržiūrėjus: „Ant Maloningiausofo Prufū Karaliaus Išakimo wiffū Wyfkupū ir Klebonū Lietuwoj’ Sutarimu / Iš naujo Tilžeje Mete 1722, pérweizdėtas.“⁷⁶ Kad lietuvių mokyklos ir bažnyčios būtų iš tiesų aprūpintos

⁷³ Apie lietuvių raštijos suaktyvėjimą XVIII a. 3–4 dešimtmetyje plačiau žr. Ona Aleknavičienė, „Konfesinė konkurencija ir kultūrinis bendradarbiavimas Prūsijos Lietuvoje XVIII amžiaus I pusėje: postūmiai lietuvių raštijai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, kn. 45, p. 135–181.

⁷⁴ W. H. von Mansberg, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 25.06.1722; GStA PK: XX. HA Rep. 8., Abt. VI, Nr. 1, t. 2, l. 3v–5v; už laiško nuorodą dėkoju doc. dr. Žavintai Sidabraitėi; Adolf Keil, *op. cit.*, p. 121–122.

⁷⁵ Adolf Keil, *op. cit.*, p. 121–123; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 93.

⁷⁶ *Mažas Katgismas D. Mertino Luteraus / Lietuwijškay ir Wokijškay / Ant Maloningiausoso Prusū Karaliaus Išakimo wissū Wyskupū ir Klebonū Lietuwoj’ Sutarimu / Iš naujo Tilže-*

tuomet pagrindine mokymo priemone, jis išspausdintas labai dideliu – 4 000 egzempliorių – tiražu, pardavinėtas po 6 pfenigius⁷⁷. Adolfo Rogge's nuomone, šis katekizmas tapo tikra pamaldumo ugdymo priemone (lot. *Exercitium pietatis*): jis ne tik stiprino lietuvių religingumą, bet tapo pagrindiniu šaltiniu ir maldininkų susirinkimams (hibr. *Maldeninkerthum*), kurie vėliau paplito visoje Prūsijos Lietuvoje ir toliau gyvavo XIX a. kaip pietizmo paskatinti reiškiniai⁷⁸.

Tiksli Mansbergo atvykimo iš Berlyno į Karaliaučių data nežinoma, bet šis dokumentas leidžia apibrėžti laikotarpį tarp 1722 m. gegužės 19 d. ir birželio 25 d. Netrukus Kvantas ir Zamė nuo įpareigojimų buvo atleisti, o Mansbergas ėmėsi reikalų kartu su Engeliu, padedami Biudžeto ministerijos, finansų, karo ir domenų tarėjo Friedricho von Görne's. Nuo 1722 m. liepos 1 d. iki spalio 19 d. jie jau važinėjo po apskritis, tikrino bažnyčių sąskaitas, aptarinėjo mokyklų klausimus su kunigais⁷⁹.

Mansbergas tame pačiame 1722 m. birželio 25 d. laiške karalių informuoja, kad prieš keletą metų įkurto Lietuvių kalbos seminaro veikla iš tiesų visiškai nutrūkusi. Ji turinti būti atkurta, kad teologijos ir lietuvių kalbos galėtų mokyti tam tikras skaičius studentų, kurie paskui būtų paskirti mokytojais į naujai pastatytas mokyklas:

Das in || Königsberg vor einigen Jahren errichtete || *Seminarium Litthuanicum* <←*Litthauens*> ift auch gänztlich || zu grunde gegangen. Gleichwie nun || folches zu dem Ende *fundiret* werden, damit || in felbigen eine gewisse anzahl *Studiosos* || fo woll in *Theologia* als auch vornehmlich || ir der *Litthauifchen* Sprache *informiret*, || und aus felbigen nachmahlen die zur be=||fetzung der Neu=anzulegenden Schulen || erforderte Schulmeiftere genom[m]en wer=||den könnten; folches werck auch anfäng=||lich mit gar guten *Succesfs* von fatten || gegangen feyn foll.⁸⁰

---

je *Mete* 1722, *pérweizdėtas*. Ir Karaláuczuje išspáuftas. Nors Lyzijas nebuvo katekizmo vertėjas, lietuvių literatūros istoriografijoje rankraštinis variantas tradiciškai vadinamas *Lyzijaus katekizmu*, o spausdintas – *Engelio katekizmu*.

⁷⁷ Erich Riedesel, *Pietismus und Orthodoxie in Ostpreußen Auf Grund des Briefwechsels G. F. Rogalls und F. A. Schultz' mit den Halleschen Pietisten*, Königsberg (Pr) und Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1937, p. 65.

⁷⁸ Adolf Rogge, *op. cit.*, p. 127–128.

⁷⁹ Adolf Keil, *op. cit.*, p. 124; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 93–94.

⁸⁰ W. H. von Mansberg, *op. cit.*, l. 9r–9v.

Mansbergas rašo kalbėjęs su dvasininkais Karaliaučiuje apie priemonės seminarui atkurti ir apie tai netrukus žadėjo pranešti karaliui.

Iš Lyzijaus 1722 m. liepos 31 d. laiško matyti, kad karalius liepos 9 d., taigi vos gavęs Mansbergo laišką (šis jam buvo įteiktas 1722 m. liepos 2 d.), iš Berlyno parašė Teologijos fakultetui norėdamas gauti informacijos, kodėl nustojo veikęs Lietuvių kalbos seminaras ir kaip būtų galima jį vėl atkurti. Jo laiškas skirtas ne Lyzijui asmeniškai, į jį atsakyti turėjo fakultetas, o dėl seminaro pasiaiškinti, Lyzijaus manymu, – vyriausiasis rūmų pamokslininkas Kvantas⁸¹.

Aišku viena, kad seminaro veikla 1722 m. buvo tikrai nutrūkusi. Dar kartą atkreiptinas dėmesys į Vaclovo Biržiškos duomenis, esą Petras Gotlybas Milkus (Peter Gottlieb Mielcke, 1695–1753) Karaliaučiaus universitete studijavęs iki 1722 m., buvęs seminaro dalyviu, o paskui ir to paties seminaro mokytoju⁸². Tai leistų manyti, kad seminaras 1722 m. dar veikęs. Pasak Biržiškos, Milkus 1712 m. buvo įsimatrikuliavęs Teisės fakultete⁸³, o paskui perėjo į Teologijos. 1724 m. jis įrašytas dar kartą: „[1724] 27. [Septembris.] Mielcke Pe. Gottlieb, Tilsen. Pruss.“ nurodant, kad buvo įsimatrikuliavęs 1712 m., bet prarado imatrikuliacijos pažymėjimą⁸⁴. Čia reikia pridurti, kad jei jis iš tiesų būtų pirmiausia studijavęs Teisės fakultete, kaip teigia Biržiška, tai docentavimas seminare galėtų būti siejamas tik su antruoju studijų periodu. Seminaras buvo įkurtas Teologijos fakultete, todėl jį lankyti ir gauti lengvatų galėjo tik būsimieji kunigai bei precentoriai. Dėl tos pačios priežasties ir docentu galėjo būti tik teologiją studijuojantis asmuo – lietuvių kalbos mokymasis buvo glaudžiai susietas su rengimu mokytojo bei kunigo darbui. Yra duomenų, kad Milkus mokyti atkurtame Lietuvių kalbos seminare pradėjo būtent 1723 m.⁸⁵

⁸¹ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 31.07.1722; GStA PK: XX. HA Rep. 8, Abt. VI., Nr. 1, t. 2, l. 31r.

⁸² Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: *XVIII-XIX amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963, p. 52.

⁸³ Imatrikuliacijos įrašai fakulteto neparodo: „[1712] 12. [Maii.] Mielcke Pe. Gottlieb, Tilsa-Pruss., stip.“ (Georg Erler, *op. cit.*, p. 273).

⁸⁴ Georg Erler, *op. cit.*, p. 322. Plačiau apie tai žr.: Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras*, p. 49–50; Žavinta Sidabraitė, *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 11–13.

⁸⁵ Birutė Triškaitė, „Keletas naujų duomenų apie Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarą 1723 m.“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, t. 46, p. 74–78.

Siekdamas atkurti seminarą, karalius ėmėsi veiksnių keliomis kryptimis – per Teologijos fakultetą, per bažnyčių ir mokyklų priežiūros komisiją, per Prūsijos vyriausybę, per pavienius teologus Karaliaučiuje ir Berlyne. Dedant pastangas jį rekonstruoti, taikyta ir viena iš priemonių, būdingų šiuo laikotarpiu kuriant visą mokymo sistemą, – komisijų sudarymu ir jų sprendimų palaikymu.

1723 m. balandžio 8 d. Mansbergas ir Kvantas pateikė karaliui siūlymus dėl seminario atkūrimo. Tai nurodoma 1723 m. balandžio 27 d. karaliaus rašte, kuriame jis informavo universiteto vadovybę, kad juos gavęs balandžio 8 d. ir aprobavęs. Pritaręs ir siūlymui, kad sumaniausi seminario lankytojai galėtų būti iškart skiriami pamokslininkais neverčiant jų prieš tai dirbti mokytojais⁸⁶.

Karaliui buvo nusiųstas Mansbergo ir Kvanto parengtas 13 paragrafų statutas⁸⁷, jis karaliaus aprobuotas 1723 m. gegužės 20 d., universitetas apie tai informuotas 1723 m. birželio 1 d.⁸⁸

Atkurto seminario veikla galėjo prasidėti 1723 m. žiemos semestrą. 1723 m. lapkričio 4 d. dešimt teologijos studentų raštu kreipėsi į karalių dėl lengvatų – vietų alumnate ir konvikte⁸⁹. Tie studentai vadino save *lituviais* (vok. *Littauer*) ir sakė norį tęsti teologijos ir lietuvių kalbos studijas Lietuvių kalbos seminare, tik jiems būtina parama ir ji turinti būti suteikta atsižvelgiant į birželio 14 d. karaliaus reskriptą, numačiusį studijuojantiems naujai atidarytame seminare („in dem neu=etablierten || *Seminario Lithvanico*“) skirti alumnatą ir konviktą, be to, prašyme primenami dar ir alumnato nuostatai, kuriuose 8 vietas (iš 28) buvo nurodyta skirti lietuviams, prūsams ar sūduviams⁹⁰ (tokia tvarka numatyta dar XVI a.). Taigi šis prašymas paliudija buvus dar ir karaliaus reskriptą, rašytą 1723 m. birželio 14 d., kuriuo vėl parodytas dėmesys

⁸⁶ Friedrich Wilhelm I., [Reskript an die Königsberger Universität wegen Restaurierung des *Seminarii Lithuanici*], 27.04.1723 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 32r–32v.

⁸⁷ Vienas statuto nuorašas saugomas Berlyne: [Johann Jacob Quandt, W. H. von Mansberg], Entwurf des *Seminarii Lithuanici*, o. D. (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 32v–34r.

⁸⁸ Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras*, p. 52, plg. Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 57, 82.

⁸⁹ Birutė Triškaitė, *op. cit.*, p. 70–74; prašymas publikuojamas p. 89–104.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 59, 73–74.

dėl seminaro atkūrimo ir studentų pritraukimo aprūpinant lengvatomis. Dar svarbiau, kad 1723 m. lapkričio 4 d. prašymas rodo, jog studentai į seminarą tuomet buvo jau surinkti ir, nors lengvatų dar negavę, bet jame jau mokėsi ir buvo motyvuoti tęsti studijas.

Rėzos duomenimis, 1723 m. lapkričio 11 d. ir gruodžio 16 d. karalius išleido du potvarkius, kad į alumnatą pirmiausia būtų priimami seminaro lankytojai⁹¹. 1724 m. gegužės 18 d. Zamės ir kitų pasirašytame rašte pranešama, kad seminare studijuoja 33 studentai, kurių dauguma esą lietuvių kilmės, nuo vaikystės jie moką lietuviškai, kai kurie jau beveik pasirengę dirbti adjunktais ar kunigais lietuviškose parapijose⁹².

Dalį nuopelnų prisiskyrė Mansbergas, tačiau 1724 m. rugsėjo 20 d. buvo atšauktas iš komisijos vadovo pareigų kaip nieko nenuveikęs bažnyčių ir mokyklų steigimo srityse, be to, nubaustas dar ir pinigine bauda⁹³. Tarp savo nuopelnų, kuriuos išdėstė 1724 m. spalio 19 d. laiške karaliui, Mansbergas nurodė bažnyčių sąskaitų patikrinimą, Lietuvių kalbos seminaro ir mokyklų sistemos atkūrimą, apie 20 naujų mokytojų paskyrimą ir *Naujojo Testamento* vertimo į lietuvių kalbą organizavimą⁹⁴. Šis vertimas, kaip liudija 1726 m. gegužės 27 d. Leipcigo laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen* paskelbta žinutė, pradėtas 1723 m. kovo 23 d., baigtas 1724 m. birželio 12 d.:

Der Anfang zur || Überfetzung ift an. 1723 den 23 Mert3, und der || Schluß durch Gottes Hülffe an. 1724 den 12 Junii || gemacht worden. Nach der Zeit find der Cenfur und || *Approbation* wegen 5 Convente in Gegenwart ver=||chiedener aus allen Litthaufchen Diöcefen dazu ver=||schriebenen und in der Litthaufchen Sprache wohl ge=||übten Prediger gehalten, und darinn die bey der Über=||fetzung vorgefallene Streitigkeiten entſchieden wor=||den. Die letzte Revifion dieſer Überfetzung haben || Se. Königl. Majestät dem Ertzprieſter zu Inſterburg, || Joh. Behrendt, und die Aufficht über das gantze || Werck dem Königl. Preuß. Ober=Hofprediger und ||

⁹¹ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 57, 82; 1723 m. lapkričio 11 d. reskriptą žr. [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Daniel Heinrich Arnoldts ausführliche, und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität. Zweyter Theil*, skyriuje „Beylagen zum Zweyten Theil der Historie der Königsbergischen Universität“, p. 38.

⁹² Adolf Keil, *op. cit.*, p. 124–125; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 119.

⁹³ Adolf Keil, *op. cit.*, p. 124–126; Johannes Brehm, *op. cit.*, p. 67–68.

⁹⁴ Johannes Brehm, *op. cit.*, p. 68; Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 94.

Confitorial=Rath, Herrn D. Johann Jacob || Quandten allergnädigft aufgetragen, welcher auch || bey denen gehaltenen *Conventibus* in Litthauen felbft zugegen gewefen.⁹⁵

Vertimas išspausdintas 1727 m. Antraštiniame lape kaip rengėjas nurodytas Kvantas: „Ant Małoningiáufojo Prufû Karalaus Ifakimo IŖstaititas nûg D. Iono Iokubo Kwandt“⁹⁶, nors vertėjai buvo keturi lietuvių kunigai⁹⁷. Redaktoriumi, kaip matyti ir iš žinutės, buvo paskirtas vyriausiasis Įsruties apskrities kunigas Jonas Berentas (Johann Behrendt, 1667–1737), o Kvantui pavestà visų darbų priežiūra. *Naujasis Testamentas* pradėtas versti beveik tuo pačiu metu, kai Kvantas ir Mansbergas kūrė Lietuvių kalbos seminaro statutą, taigi Mansbergo iniciatyvos dėl *Naujojo Testamento* rengimo nuginčyti negalima. Pridurtina, kad Kvantas mokėjo lietuviškai: 1764 m. birželio 30 d. laiške Prūsijos karaliui Frydrichui II jis sako, kad su lietuvių kalba šiek tiek susipažinęs jaunystėje, bet ypač tada, kai jam buvo patikėta Lietuvių kalbos seminaro priežiūra ir lietuviškos Biblijos bei kitų knygų rengimas⁹⁸.

Apibendrinant archyvinuose šaltiniuose randamą informaciją, pasakytina, kad seminaro pirmųjų penkerių metų veiklos chronologiją kol kas galima atkurti su tam tikromis paklaidomis. Kadangi dvejus veikimo metus ir dalį trečiųjų nurodo pats Lyzijus 1722 m. liepos 31 d. laiške („folche Anftalten kaum 3wey bis ins || dritte Jahr gehabt habe“), tai skaičiuojant metus nuo 1719 m. vasaros semestro, kai seminaras jau galėjo pradėti veikti, dvejų metų pabaiga išeina 1720 m. žiemos semestro gale, bet jis dar galėjo veikti ir 1721 m. vasaros semestrą. Seminaro veikla galėjo nutrūkti po 1721 m. rugsėjo 22 d.,

⁹⁵ „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1726*, Leipzig, den 30 May, N. XLII, p. 420–421.

⁹⁶ [Johann Jacob Quandt], *Naujas Testamentas Musu Pono Iezaus Kristaus LietuwijŖskas ir WokijŖskas IŖ naujo perwerstas Ir Ant Małoningiáufojo Prusû Karalaus Isakimo IŖstaititas nûg D. Iono Iokubo Kwandt*, Karaláuczuje Métu 1727.

⁹⁷ Tai Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig, 1675–1749) iš Valtarkiemio, Kristupas RebentiŖšas (Christoph Rebentisch, 1682–1724) iš Gumbinės, Reinholdas Rozenbergas (Reinhold Rosenberg, ?–1726) iš Tilžės ir Jobas Naunynas (Hiob Naunyn, 1671–1730) iš Ragainės („Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1726*, p. 420–421).

⁹⁸ Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė, „Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 76–78; laiškas publikuotas p. 70–75. Kvantas kalbinė kompetencija buvo bent vidutinė: gebėjimai veikiau recepciniai (suvokimo) negu produkciniai (kalbėjimo ir teksto kūrimo) (*ibid.*, p. 67–82).

kai Lyzijaus įgaliojimai dėl bažnyčių ir mokyklų priežiūros buvo perduoti Kvantui. Taigi Lyzijaus vadovaujamas seminaras galėjo veikti 4 semestrus ir įžengti į 5-ąjį. Paskui jo veikla nutrūko ir atkurta 1723 m. žiemos semestrą, per 1723 m. vasaros semestrą atlikus reikiamus organizacinius atkuriamuosius darbus. Pirmų penkerių metų chronologija pagal dabar turimus duomenis atrodo taip:

Semestras ⁹⁹	Lietuvių kalbos seminaro veikla	Vadovas
1718 žiemos	Iškyla seminaro idėja, jis pradėdamas kurti: atliekami organizaciniai parengiamieji darbai	Henrikas Lyzijus
1719 vasaros	Seminaras veikia	Henrikas Lyzijus
1719 žiemos	Seminaras veikia	Henrikas Lyzijus
1720 vasaros	Seminaras veikia	Henrikas Lyzijus
1720 žiemos	Seminaras veikia	Henrikas Lyzijus
1721 vasaros	Seminaras veikia, bet galbūt tik iki rugsėjo pabaigos	Henrikas Lyzijus
1721 žiemos	Seminaras neveikia	–
1722 vasaros	Seminaras neveikia; keliama idėja jį atkurti	–
1722 žiemos	Seminaras neveikia	–
1723 vasaros	Atliekami organizaciniai atkuriamieji darbai, rengiamas statutai	Jonas Jokūbas Kvantas (kartu su W. H. von Mansbergu)
1723 žiemos	Seminaras atkuriamas ir pradeda veikti	Jonas Jokūbas Kvantas

1 lentelė. Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro veikla 1718–1723 m.

Įtampa tarp pietistų ir vietinių liuteronų ortodoksų išliko ir toliau. Sembos konsistorijos tarėjai 1724 m. gegužės 18 d. pranešime Prūsijos vyriausybei aiškino, kad pirmenybė skiriant tarnybos vietas turi būti teikiama seminaro auklėtiniais, nes jei jas užims atvykę iš Halės, tai atims bet kokią viltį gauti tarnybą iš Lietuvos kilusiems teologijos studentams ir taip sunkiai atkurtas

⁹⁹ Atkreiptinas dėmesys, kad žiemos semestras Karaliaučiaus universitete prasidėdavo spalio mėnesį ir tęsdavosi maždaug iki kitų metų balandžio vidurio, o vasaros – nuo balandžio vidurio iki rugsėjo pabaigos.

seminaras sužlugs, o karaliaus tikslas nebus pasiektas¹⁰⁰. Vis dėlto 1725 m. karalius nurodė, kad mažiausiai trečdalis naujai skiriamų kunigų turi būti iš Halės, o visi kandidatai iš Prūsijos turi gauti Tinkamumo pažymėjimą (lot. *Testimonium pietatis*) iš Lyzijaus¹⁰¹.

Kvantas seminarui vadovavo ketverius metus – iki 1727-ųjų. Georgui Friedrichui Rogalliui (1701–1733) ir Gotthilfui Augustui Francke'į primygtinai prašant, karalius iš seminaro vadovo pareigų Kvantą atleido ir į jo vietą paskyrė Karaliaučiaus universiteto profesorių Abrahamą Wolffą (1680–1731), 1724 m. atsiųstą iš Halės kartu su kitais pietistais; seminaras beveik keturiems dešimtmečiams pateko pietistų globon, 4-ajame dešimtmetyje jie įgijo persvarą ir universitete¹⁰².

SEMINARO VEIKLOS ORGANIZAVIMAS:

1719–1721 IR 1723 M.

Lyzijaus 1722 m. liepos 31 d. laiške yra šiek tiek duomenų apie jo požiūrį į seminaro veikimo principus. Tai susisieja ir su ankstesne korespondencija tarp karaliaus bei Teologijos fakulteto. Nors 1718 m. birželio 27 d. karaliaus reskripte (cituotas Rėzos) buvo nurodyta Teologijos fakultetui siūlyti, kaip padėti lietuvių kalbos išmokti teologiją studijuojantiems vokiečiams, bet Teologijos fakultetas pasiūlė išsiuntinėti į visus lietuviškus valsčius įsakymą, kad į universitetą būtų siunčiama vietinių mokinių, gerai mokančių lietuviškai¹⁰³. Lyzijas 1722 m. liepos 31 d. rašo, kad vos paskirtas vykdyti bažnyčių ir mokyklų priežiūrą greitai suvokęs, jog reikia stengtis, kad universitete būtų jaunuolių, jau gerai mokančių lietuviškai. Jie netrukus galėtų eiti mokytojų pareigas bent bažnytkaimių mokyklose, taip pat galėtų prižiūrėti kitus savo kaimo mokytojus, o prireikus dar ir vadovauti mokymui:

Daß || wie für einigen Jahren Ew: Königl. Ma-||jefstet mir als damahligen dem D. v. San-||den adjungirtem Hoffprediger in *specie* || die *Inspection* über die Kirchen und

¹⁰⁰ Fritz Terveen, *op. cit.*, p. 120, 190.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 121.

¹⁰² Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras*, p. 60–70; apie Kvanto nušalinimą žr. Erich Riedesel, *op. cit.*, p. 48–51, 79.

¹⁰³ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 52, 78.

Schu=|| len anzurichten allergnädigt *committi*-||ret: Ich balde wahr genommen, daß nöthig || feÿ, vorhero zu forgen, daß Vorrath von || gefchicketen Studiofis der Litthauifchen || Sprache kündig wäre. Damit wenn ja || nicht im Anfang alle Schulen mit *Studi*-||*ofis* befetzet werden könnten, wenigstens || doch die Schulen in denen Kirch=Dörffern || mit gefchicketen und gelahrten *subjectis* || möchten verfehen werden können, welche || über die andere Dorf=Schulmeiftere ihres || Kirchspieles die Aufficht hätten, und auch || nach Nothdurft Sie zur *information* || anführen könnten.¹⁰⁴

Lyzijus sako, kad būtent tokį principą jis teikęs karaliui, todėl tikėtina, kad tai tas pats Rėzos minimas Teologijos fakulteto siūlymas mokyti lietuvių kalbos ne vokiečius, bet prie studijų pritraukti lietuvių kilmės asmenis ar lietuvių kalbos gerai išmokusius (veikiausiai parengtus Tilžės aukštesniojoje mokykloje, kur dirbo lietuvių kalbos mokytojas). Tokia fakulteto nuostata galėjo būti suformuota Lyzijui dalyvaujant. Kad jis iš tiesų į seminarą siekė įtraukti jaunuolius iš lietuviškų apskričių, rodo ne tik jo 1722 m. laiškas, bet iš dalies ir 1718 m. spalio 27 d. prašymas leisti jam nemokamai susirašinėti su vyriausiais Prūsijos Lietuvos kunigais dėl studentų apgyvendinimo alumnate bei konvikte.

1723 m. Kvanto kartu su Mansbergu parengtame seminaro statute sakoma, kad mokytis seminare gali ir lietuviai, ir vokiečiai, o kad kandidatų netrūktų, jau pradinėse mokyklose jie turį būti pramokę lietuvių kalbos, vėliau geriau išmokę Tilžėje specialiai lietuviams įkurtoje provincijos mokykloje. Tačiau penktame statuto paragrafe apie lengvatas vis dėlto pabrėžiama, kad jos ypač taikytinos vokiečiams, norintiems išmolti lietuvių kalbos¹⁰⁵.

Lyzijus 1722 m. liepos 31 d. laiške aprašo ir kaip organizavo mokymą. Studentai kasdien turėję dvi valandas mokytis lietuvių kalbos, dvi – graikų ir hebrajų, dar dvi – teologijos. Teologijai laikas buvęs paskiriamas taip, kad nepraleistų teologijos paskaitų:

Weil nun davon || Ew: Königl. *Majestet* alleruntherthänigften || Vorfchlag gethan und Ew: Königl. *Majestet* || denfelben allergnädigt *approbiret*: So || habe die Veranstaltung gemacht, daß eine || Anzahl *Studioforum* alle Tage Sechs Stun=||den

¹⁰⁴ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 31.07.1722; GStA PK: XX. HA Rep. 8, Abt. VI, Nr. 1, t. 2, l. 29r-29v.

¹⁰⁵ Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 49-52, 76-78.

privatissime informiret worden, als || 3wey Stunden in der Litthauifchen Sprache, || 3wey Stunden im Griechifchen und Hebräifchen, und 3wey Stunden in *Theologicis*, || und dieses zu folcher Zeit, da Sie die *Le-||ctiones publicas* der *Profesforum The-||logiæ* nicht verfäumen dörrften. Wobey || die Aufficht hatte, daß Sie ihre *Lectiones* || wahrnehmen und das verordnete *elabori-||ren* muften.¹⁰⁶

Mokymosi forma buvusi *privatissime*, t. y. tuomet universitetuose taikytas *Collegium privatissimum* mokymo būdas: paskaita ar pratybos nedidelei, specialiai sudarytai studentų grupei, kurią moko profesorius ar docentas (paprastai savo namuose)¹⁰⁷. Kas buvo docentas, kol kas nežinoma. Pats Lyzijus, skirtingai negu Kvantas, lietuviškai nemokėjo. Tai jis yra nurodęs *Mažojo katekizmo* pratarmėje – kreipimesi į karalių: „felbften der Sprache nicht mächtig bin“¹⁰⁸.

Pagal tokį principą mokytasi trijų kalbų – lietuvių, graikų ir hebrajų, kasdien tam skiriant keturias valandas, todėl galima įsivaizduoti, kokios gėros buvo kalbų lyginamosios galimybės ir atitinkamai universitete įgyjamas lingvistinis išsilavinimas.

Šiame laiške Lyzijus aprašo ir seminaro darbo rezultatus. Konsistorija, egzaminuodama grupę jį lankusių studentų, nustačiusi, kad jų pasirengimas tinkamas, ir įtraukusi į sąrašą kandidatų, galinčių tarnauti Prūsijos Lietuvoje. Tai vadinamieji *Candidati ministerii*. Trys iš jų, atsiradus laisvai vietai, buvę paskirti į mokyklas: į Klaipėdą, Būdviečius (Ragainės aps.) ir Enciūnus (Įsruties aps.):

Dadurch ist fo viel außge=||richtet worden, daß eine Partheÿ gefchick||ter *subjectorum* vom hiefigen *Confistorio* || *examiniret* vor tüchtig und gut erfun=||den, und in *numerum Candidatorum* || *ministerii Lithuanorum* «← *Litthuanii*» genommen wor=||den. Es find auch bey vorgefallener *Va-||cance* aus denenfelben befetzet wor=||den eine Schule in *Memel*, die zu *Bu-||deweten Ragnitfchen*, und die zu *Entzuh=||nen Infterburgifchen Amptes*.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 31.07.1722; GStA PK: XX. HA Rep. 8, Abt. VI, Nr. 1, t. 2, l. 29v–30r.

¹⁰⁷ *Meyers Großes Konversations-Lexikon. Eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens. Vierte, gänzlich umgearbeitete Auflage*, t. 13, Leipzig, Wien: Verlag des Bibliographischen Institut, 1889, s. v. *Privatissimum*.

¹⁰⁸ Heinrich Johann Lysius, *op. cit.*, l. 2v.

¹⁰⁹ Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 31.07.1722; GStA PK: XX. HA Rep. 8, Abt. VI, Nr. 1, t. 2, l. 30r–30v.

Galima manyti, kad ši studentų grupė seminare mokėsi dvejus metus, t. y. dvejų metų pakako tinkamai pasirengti mokytojo darbui lietuviškose apskrityse.

Kvanto ir Mansbergo parengtame seminaro statute numatyta kiek kitokia tvarka: seminaro dalyviai, be paskaitų, turėjo kasdien dvi valandas susirinkti ir ryte vieną valandą mokytis teologijos, o popiet vieną – lietuvių kalbos (ne dvi, kaip vadovaujant Lyzijui):

Alle und jezt benannte follen außer denen *Lectioibus* der übrigen *Pro=||fesforum* täglich 2 Stunden eine des Morgens un die ‹andre→› andere Nachmittag zufam=||menkommen, und in der Morgenftunde in der Theologie, in der Nachmittags=||Stunde aber in der Sprache unterwiefen werden.¹¹⁰

Statute numatyta, kad docentu iš pradžių turi būti paskirtas lietuvių kalbą gerai mokantis ir teologijos žinių pakankamai turintis magistras, o norintiems žinias toliau gilinti – lietuviškai gerai mokantis tarnybos kandidatas, t. y. universitetą jau baigęs asmuo. Seminaro vadovu – jis statute vadinamas lot. *Director Seminarii* – galėjo būti skiriamas tik vyriausiasis rūmų pamokslininkas, nes tai jo pareiga esanti parengti tinkamus pamokslininkus; studentai į pratybas turėjo rinktis jo namuose, mokytis jo prižiūrimi ir pagal jo parinktą mokymo medžiagą, taip pat ir pagal jo sudarytą kitų dalykų mokymo planą. Šitą darbą vadovui reikėjo dirbti be jokio atlygio¹¹¹.

Kaip rodo statutas, seminaro dalyvius kas mėnesį turėjo egzaminuoti, t. y. vertinti kalbos ir teologijos žinias, docentas, o kas tris – vadovas. Egzaminą Sembos konsistorijoje jie galėdavo laikyti tada, kai gaudavo palankų vadovo įvertinimą už elgesį ir, dalyvaujant dviem specialiai pakviestiems lietuvių pamokslininkams, viešai pasakydavo pamokslą bei parodydavo, kaip moka katechizuoti:

Wenn nun die *Studiofi* die *Theologie* und die Sprachen gründlich gefaffet, auch || ihres guten Betragens wegen, vom *Directore* ein rühmliches Zeugniß erhal-

¹¹⁰ [Johann Jacob Quandt, W. H. von Mansberg], *op. cit.*, l. 33r; plg. Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 49–52, 76–78.

¹¹¹ [Johann Jacob Quandt, W. H. von Mansberg], *op. cit.*, l. 33r; Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 54, 80.

ten, || follen fie zuvor ein *publicum specimen* in einer Predigt und öffentlichen || *Catechifation*, in Gegenwart zwener dazu erbetenen litthauifchen Predi=||ger able-
gen, und alsdann und nicht eher zum *Examen* bei dem hiefigen *Confiftorio* gelaffen
werden.¹¹²

Šiame statute nėra minėtos nuostatos, kad sumaniausi seminaro lankytojai gali būti iškart skiriami pamokslininkais apeinant tarnybą mokykloje, nors jau po pirmųjų metų ar net po pirmo pusmečio seminaristai turėjo pavaduoti pamokslininką ir sekmadienio vakarais sakyti pamokslus bei katechizuoti lietuvių bažnyčioje – lietuvių pamaldos tuomet vyko Karaliaučiaus Sakaimio Šv. Elžbietos bažnyčioje:

Nach dem erften oder halben Jahr follen die litthauifchen *Studiofi Theologiae* || zum Predigen und Catechifiren in der hiefigen Litthaui-||fchen Kirche des Sonn=||tags anftatt der Vefper angeführet werden.¹¹³

Statute numatyta, kad seminaro dalyviai, net ir išlaikę egzaminą Sembos konsistorijoje, galėjo būti skiriami iš pradžių precentoriais ir mokyklų vadovais. Ir tik tie, kurie uoliai studijavo ir dirbo mokyklose, atsiradus laisvai kunigo vietai, įgydavo pirmenybę į kunigo tarnybą. Skiriant būdavo pasirenkamas vienas iš dviejų ar trijų kandidatų. Nepakankamai stropiai atliekantys mokytojo darbą neturėjo vilties pakilti aukščiau. Be to, precentorių darbą pavesta kontroliuoti vietiniam kunigui, o per kasmėtes vizitacijas – dar ir vyriausiajam apskrities kunigui; apie tai jie turėjo informuoti seminaro vadovą¹¹⁴. Taigi seminaro statute buvo orientuojamasi ir į tolesnę seminaro absolventų kontrolę tikintis, kad tai padės įvertinti tiek mokymo efektyvumą, tiek galimybes jiems prisitaikyti socialinėje bei kultūrinėje Prūsijos Lietuvos aplinkoje.

¹¹² [Johann Jacob Quandt, W. H. von Mansberg], *op. cit.*, l. 33v; Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 55, 81.

¹¹³ [Johann Jacob Quandt, W. H. von Mansberg], *op. cit.*, l. 33v; Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 56, 81.

¹¹⁴ [Johann Jacob Quandt, W. H. von Mansberg], *op. cit.*, l. 33v–34r; plg. Martynas Liudvikas Rėza, *op. cit.*, p. 56–57, 81.

IŠVADOS

1. Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro steigimo idėja kilo 1718 m. vasarą, bet, kaip rodo pirmojo seminaro vadovo pietisto Henriko Lyzijaus 1718 m. spalio 27 d. laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I, mokymosi procesas iš karto neprasidėjo: spalio pabaigoje kalbama dar tik apie būsimą seminarą: studentų paieškas ir materialiuosius seminaro steigimo reikalus. Apie pusę metų vyko organizaciniai parengiamieji darbai ir būsimos veiklos sąlygų derinimas. Veikti realiai, t. y. pradėti mokomąjį darbą, seminaras galėjo tik 1719 m. vasaros semestrą: po 1719 m. sausio 4 d. išsprendus stipendijų (seminarui buvo numatyta trečdalis visų skiriamų stipendijų), nemokamo maitinimo, alumnato ir konvikto suteikimo klausimus.

2. Lyzijaus laiškas, rašytas 1722 m. liepos 31 d. Frydrichui Vilhelmui I, liudija, kad jo vadovaujamas seminaras veikė ne vienerius metus, kaip teigė Martynas Liudvikas Rėza seminaro istorijoje *Geschichte und Verfaßung des litthauischen Seminariums auf der Universitaet zu Königsberg* (1811) ir juo sekę tyrėjai, bet bent dvejus įžengdamas į trečiuosius. Taigi mokymasis, prasidėjęs 1719 m. vasaros semestrą, tęsėsi iki 1721 m. vasaros semestro vidurio ar pabaigos, t. y. veikė 4 semestrus ir bent pradėjo 5-ąjį.

3. Į seminarą buvo primami jaunuoliai iš lietuviškų apskričių. Studentai seminare lietuvių kalbos mokėsi pagal tuomet universitetuose taikytą *Collegium privatissimum* mokymo būdą: mokomi docento, kontroliuojami vadovo ir galiausiai egzaminuojami Sembos konsistorijos. Grupės studentų lietuvių kalbos mokėjimą įvertinus palankiai, jie buvo įtraukti į kandidatų tarnauti Prūsijos Lietuvoje sąrašą, o bent trys, atsiradus laisvai vietai, paskirti mokytojais į Klaipėdą, Būdviečius (Ragainės aps.) ir Enciūnus (Įsruties aps.).

4. Seminaro veiklos pertrūkio priežastis – ne lietuvių kilmės studentų trūkumas ar sunkumai vokiečiams išmokti lietuviškai, kaip teigė Rėza seminaro istorijoje *Geschichte und Verfaßung des litthauischen Seminariums auf der Universitaet zu Königsberg* ir juo sekę tyrėjai, bet karaliaus organizaciniai sprendimai dėl bažnytinių pareigų persikirstymo. Seminaro veikla nutrūko, kai po vyriausiojo rūmų pamokslininko Bernhardo fon Zandeno jaunesniojo mirties (1721 m. sausio 22 d.) į jo vietą buvo paskirtas ne Lyzijus, bet liuteronas ortodoksas Jonas Jokūbas Kvantas (Pilies bažnyčioje introdukuotas 1721 m. kovo 9 d.), o Lyzijus iš Pilies bažnyčios perkeltas kunigu į Lyvenikę

(introdukuotas 1721 m. gegužės 18 d.), be to, jo įgaliojimai rūpintis Prūsijos Lietuvos bažnyčių ir mokyklų priežiūra buvo nutraukti ir bažnyčių bei mokyklų inspektoriaus pareigos 1721 m. rugsėjo 22 d. perduotos Kvantui.

5. Archyviniai dokumentai (Lyzijaus 1722 m. liepos 31 d. laiškas, W. H. von Mansbergo 1722 m. birželio 25 d. laiškas ir kt.) liudija, kad seminaro atgaivinimu ypač pradėta rūpintis 1722 m. vasarą karaliaus ir jo aplinkos iniciatyva.

6. Atkurtas seminaras galėjo pradėti veikti 1723 m. žiemos semestrą, Kvantui kartu su Mansbergu parengus statutą (patvirtintas 1723 m. gegužės 20 d.). Statute apibrėžta, kad jam turi vadovauti vyriausiasis rūmų pamokslininkas, todėl vadovu tapo Kvantas. Statute buvo numatyta kiek kitokia tvarka, negu taikyta Lyzijaus: seminaro dalyviai, be paskaitų, turėjo kasdien dvi valandas susirinkti ir ryte vieną valandą mokytis teologijos, o popiet vieną mokytis lietuvių kalbos (ne dvi, kaip vadovaujant Lyzijui).

7. Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro įsteigimas ir jo veiklos palaikymas vertintinas kaip vienas iš esminių žingsnių diegiant Prūsijos Lietuvoje privalomąjį pradinį mokslą lietuvių kalba.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Heinrich Lysius' Missionsarbeit in Preußisch-Litauen nach seinen Briefen an August Hermann Francke“, in: *Hallesche Forschungen*, t. 17/2: *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*, hrsg. von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke, Johannes Wallmann, Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH, 2005, p. 675–688.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Henricho Lyzijaus laiškas Augustui Hermannui Francke'į“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 187–206.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Konfesinė konkurencija ir kultūrinis bendradarbiavimas Prūsijos Lietuvoje XVIII amžiaus I pusėje: postūmiai lietuvių raštijai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, kn. 45, p. 135–181.

ALWAST JENDRIS, „Lysius, Heinrich“, in: *Neue Deutsche Biographie*, t. 15, Berlin: Duncker & Humblot, 1987, p. 592–593.

[ARNOLDT DANIEL HEINRICH], *D. Daniel Heinrich Arnoldts ausführliche, und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität. Zweyter Theil [...]*, Königsberg in Preußen: verlegt und druckts Iohann Heinrich Hartung, 1746.

[ARNOLDT DANIEL HEINRICH], *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlich Preußischen Oberhofpredigers und Consistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern,*

- hrsg. von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Königsberg: bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777.
- BEYREUTHER ERICH, „Francke, August Hermann“, in: *Neue Deutsche Biographie*, t. 5, Berlin: Duncker & Humblot, 1961, p. 322–325.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: XVIII–XIX amžiai, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“, in: *Tauta ir žodis*, 1931, t. 7, p. 305–307.
- BOGDAN DANUTA, „Das Polnische und das Litauische Seminar an der Königsberger Universität vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts“, in: *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte*, 1994, t. 3(2), p. 393–425.
- BREHM JOHANNES, *Entwicklung der evangelischen Volksschule in Masuren im Rahmen der Gesamtentwicklung der preussischen Volksschule von der Reformation bis zur Regierungszeit Friedrich Wilhelms I. [...]*, Königsberg i. Pr.: Druck von Karg und Manneck, 1913.
- CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, „Johanas Jakobas Kvantas Karaliaučiuje XVIII a. Skiriama 320-osios gimimo metinėms“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2005, kn. 20, p. 73–124.
- CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, „Prielaidos lietuviškos knygos plėtotei Karaliaučiuje pirmajame XVIII amžiaus dešimtmetyje: sekant Johano Jakobo Kvantos biografijos pėdsakais“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, kn. 22, p. 239–267.
- DROTVINAS VINCENTAS, „Die Anfänge der litauischen Philologie an der Königsberger Universität (16.–18. Jahrhundert)“, in: *Kulturgeschichte Ostpreussens in der Frühen Neuzeit*, hrsg. von Klaus Garber, Manfred Komorowski, Axel E. Walter, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2001, p. 405–420.
- ERLER GEORG, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr.*, t. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911/12.
- [FRANCKE AUGUST HERMANN], *Tagebuch von August Hermann Francke*, Halle (Saale), 01.07.1718–31.12.1718; AFSt/H A 172: 1.
- [FRANCKE AUGUST HERMANN], *Tagebuch von August Hermann Francke*, Halle (Saale), 01.01.1719–31.12.1719; AFSt/H A 173: 1.
- FRIEDRICH WILHELM I., Reskript an die Königsberger Universität wegen Restaurierung des *Seminarii Lithuanici*, 27.04.1723 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 32r–32v.
- FRIEDRICH WILHELM I., Reskript an die Preußische Regierung betreffend des D. Lyssii Vorschlag wegen fernerer Etablierung des verordneten *Seminarii Lithuanici*, 19.06.1719 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 31r–31v.
- FRIEDRICH WILHELM I., Reskript an die Preußische Regierung wegen bessere Einrichtung des Schulwesens in Lithauen, 04.01.1719 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep.

- 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 31r-31v.
- GINEITIS LEONAS, *Kristijono Donelaičio aplinka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- HASE KARL ALFRED VON, „Sanden, Bernhardt von (1636 bis 1703)“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 30, Leipzig: Duncker & Humblot, 1890, p. 342-343.
- HASE KARL ALFRED VON, „Sanden, Bernhardt von (1666 bis 1721)“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 30, Leipzig: Duncker & Humblot, 1890, p. 343-344.
- [HENNIG ERNST], *Chronologische Uebersicht der denkwürdigsten Begebenheiten, Todesfälle und milden Stiftungen in Preußen, vorzüglich in Königsberg, im achtzehnten Jahrhundert von D. Ernst Hennig. Fortgesetzt bis zum Jahre 1827 von Daniel Wilhelm Schröder [...]*, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1828.
- HINRICHS CARL, *Preußentum und Pietismus: Der Pietismus in Brandenburg-Preußen als religiös-soziale Reformbewegung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971.
- [JACOBSON HEINRICH FRIEDRICH], *Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, mit Urkunden und Regesten [...] Erster Theil. Die Provinzen Preussen und Posen. Zweiter Band. Das evangelische Kirchenrecht*, Königsberg: bei den Gebrüdern Bornträger, 1839.
- JONIKAS PETRAS, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987.
- KEIL ADOLF, „Das Volksschulwesen im Königreich Preussen und Herzogthum Lithauen unter Friedrich Wilhelm I.“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1886, t. 23, p. 93-137.
- „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, Leipzig, den 2 Sept., N. LXX, p. 559-560.
- „Königsberg“, in: *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1726*, Leipzig, den 30 May, N. XLII, p. 420-421.
- KRAMER GUSTAV, „Francke, August Hermann“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 7, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1878, p. 219-231.
- „Lebens=Beschreibung D. HENRICI LYSII“, in: *ACTA BORUSSICA [...] Des III Bandes, Erstes Stück*, Königsberg und Leipzig: bey Christoph Gottfried Eckart, 1732, p. 52-67.
- LEHNERDT [MAX], „Lysius, Heinrich“, in: *Altpreussische Biographie*, t. 1, hrsg. von Christian Krollmann, Marburg, Lahn: N. G. Elwert Verlag, 1974, p. 414.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an August Hermann Francke, 23.08.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 72v-73r.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an August Hermann Francke, 18.10.1718; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 74r-75v.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an August Hermann Francke, o. D. [03.1719]; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 52r-53v.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an August Hermann Francke, 08.04.1721; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, l. 88r-88v.

- LYSIUS HEINRICH, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 27.10.1718 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 31r.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 23.01.1721; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, l. 2r-4v.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 15.02.1721; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, l. 14r-17v.
- LYSIUS HEINRICH, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 31.07.1722; GStA PK: XX. HA Rep. 8, Abt. VI, Nr. 1, t. 2, l. 29r-31r.
- LYSIUS HEINRICH JOHANN, *Mažasis katekizmas*, pagal Berlyno rankraštį parengė Pietro U. Dini, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- LOCH WERNER, „Pädagogik am Beispiel August Hermann Franckes“, in: *Geschichte des Pietismus*, t. 4: *Glaubenswelt und Lebenswelt*, hrsg. von Hartmut Lehmann, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, p. 264-308.
- [LUDWIG GOTTFRIED], *D. Gottfried Ludwigs, Direct. und Prof. Theol. in Coburg, UNIVERSAL-Historie Anderer Theil [...]*, Leipzig: bey Friedrich Lanckischens Erben, 1728.
- MANSBERG W. H. VON, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 25.06.1722; XX. HA Rep. 8, Abt. VI, Nr. 1, t. 2, l. 2r-11r.
- Mažas Katgizmas D. Mertino Luteraus / Lietuviškay ir Wokiškay / Ant Maloningiausojų Prusū Karaliaus Isakimo wissū Wyskupū ir Klebonū Lietuwoj' Sutarimu / Iš naujo Tilžeje Mete 1722, pėrweizdėtas. Ir Karalāuczujė iš spāuftas.*
- Meyers Großes Konversations-Lexikon. Eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens. Vierte, gänzlich umgearbeitete Auflage*, t. 13, Leipzig, Wien: Verlag des Bibliographischen Institut, 1889.
- NEUGEBAUER WOLFGANG, *Absolutistischer Staat und Schulwirklichkeit in Brandenburg-Preussen*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1985.
- [QUANDT JOHANN JAKOB, MANSBERG W. H. VON], Entwurf des *Seminarii Lithuanici*, o. D. (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, l. 32v-34r.
- [QUANDT JOHANN JAKOB], *Naujas Testamentas Musu Pono Iezaus Kristaus Lietuviškās ir Wokiškās Iš naujo perwerstas Ir Ant Maloningiausojų Prusū Karalaus Isakimo Ištaisitas nūg D. Iono Iokubo Kwandt, Karalāuczujė Mėtu 1727.*
- [RĖZA LIUDVIKAS], *Szimtūs jau metūs Saulėle tekėjo ir leidos'*, 1823; LMAVB RS: F 137-4, l. 74r-75v.
- RĖZA MARTYNAS LIUDVIKAS, *Lietuvių kalbos seminaro istorija*, iš vokiečių kalbos vertė ir parengė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- RIEDESEL ERICH, *Pietismus und Orthodoxie in Ostpreußen Auf Grund des Briefwechsels G. F. Rogalls und F. A. Schultz' mit den Halleschen Pietisten*, Königsberg (Pr) und Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1937.

- ROGGE ADOLF, „Heinrich Lysius in Litauen und Masuren“, in: *Altpreuussische Monatschrift*, 1881, t. 18, p. 116–135.
- SCHILLER CHRISTIANE, „Das litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche“, in: *Acta Baltica*, 1994, t. 32, p. 195–223.
- SCHILLER CHRISTIANE, „Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz“, in: *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte*, 1994, t. 3(2), p. 375–392.
- SCHNEIDER FRIEDRICH, „Böhme, Anton Wilhelm“, in: *Neue Deutsche Biographie*, t. 2, Berlin: Duncker & Humblot, 1955, p. 387.
- SIDABRAITĖ ŽAVINTA, *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- STADELMANN RUDOLPH, *Friedrich Wilhelm I. in seiner Thätigkeit für die Landescultur Preußens*, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1878.
- STRÄTER UDO, „Böhme, Anton Wilhelm“, in: *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, t. 1, Tübingen: Mohr Siebeck, 1998, p. 1668.
- TERVEEN FRITZ, *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714–1740*, Göttingen etc.: Musterschmidt, 1954.
- TRIŠKAITĖ BIRUTĖ, „Keletas naujų duomenų apie Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarą 1723 m.“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, t. 46, p. 56–104.
- TRIŠKAITĖ BIRUTĖ, SIDABRAITĖ ŽAVINTA, „Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 47–88.
- WALD S[AMUEL] G[OTTLIEB], „Ueber den ersten Director des Collegii Fridericiani, D. Heinrich Lysius“, in: *Preussisches Archiv*, 1792, t. 3(1), p. 632–659.
- WINTER EDUARD, *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslawischen Völker*, Berlin: Akademie Verlag, 1954.

The Lithuanian Language Seminar at the University of Königsberg: 1718–1723

Summary

The aim of the article is to analyse the initial stage of the activities of the Lithuanian Language Seminar at the University of Königsberg (Lith. Karaliaučius), which lasted from 1718 to 1723. Based on the letters of the first head of the seminar Heinrich Lysius (Lith. Henrikas Lyzijus, 1670–1731) to Friedrich Wilhelm I of Prussia (1688–1740) and to Professor August Hermann Francke (1663–1727) of the University of Halle, on the king's rescripts regarding the improvement of the teaching system in Lithuania Minor (Prussian Lithuania, Lith. Prūsijos Lietuva), and on other archival documents and secondary sources, the article provides a description of the functioning of the seminar headed by Lysius, of the reasons behind the interruption of its activities, and of the circumstances leading to its reopening.

Although the idea of the establishment of the Lithuanian Language Seminar at Königsberg University emerged in the summer of 1718, it can be seen from Lysius's letter of 27 October 1718 to the king that the teaching process was not launched immediately: late in October, discussions revolved only about the future seminar and the matters of its founding. Organisational preparatory work and coordination of the conditions of the forthcoming activities took about half a year. It was only after 4 January 1719, that is, only in the summer term of 1719, when the issues of the stipends (one-third of all assigned stipends were foreseen for the seminar), the convictorium, and the alumni residence were resolved.

Lysius's letter of 31 July 1722 to Friedrich Wilhelm I shows that the seminar he headed functioned not just for one year as Martin Ludwig Rhesa (Lith. Martynas Liudvikas Rėza, 1776–1840, head of the seminar from 1810 to 1840) wrote in the history of the seminar *Geschichte und Verfaßung des litthauischen Seminariums auf der Universitaet zu Königsberg* (1811), but at least for two years and was entering its third year. Thus the teaching activities that started in the summer term of 1719 continued until the middle or the end of the summer term of 1721, that is, it completed four terms and started the fifth one.

The seminar accepted young people sent from Lithuanian provinces. At the seminar, the students studied independently, but they were supervised by their tutor and examined by the consistory of Semba. When the skills of the Lithuanian language received positive grades, they were included among the candidates to work in Lithuania Minor, and at least three of them were dispatched to work

as teachers in Klaipėda, Būdvičiai (Ragainė province), and Enciūnai (Įsrutis province) when vacancies occurred.

The interruption in the activities of the seminar was not caused by a shortage of students of Lithuanian descent or the difficulties encountered by the Germans in learning Lithuanian, as Rhesa claimed in his history of the seminar *Geschichte und Verfaßung des litthauischen Seminariums auf der Universitaet zu Königsberg* and was supported by his followers, but by the king's organisational decisions regarding the redistribution of ecclesiastical positions. The activities of the seminar were interrupted when after the death of the senior court preacher Bernhard von Sanden Jnr (on 22 January 1721; Lith. Bernhardas fon Zandenas jaunesnysis, 1666–1721) his place was filled not by Heinrich Lysius but by Evangelical Lutheran Johann Jakob Quandt (Lith. Jonas Jokūbas Kvantas, 1686–1772; introduced to the Castle Church on 9 March 1721). From the Castle Church, where he worked as the third preacher, Lysius was transferred to the position of a pastor at Löbenicht (Lith. Lyvenikė) church (introduced on 18 May 1721); also, his authority to supervise the churches and schools of Lithuania Minor was suspended and the duties of the supervision of churches and schools were passed on to Quandt on 22 September 1721.

Archival documents (Lysius's letter of 31 July 1722, W. H. von Mansberg's letter of 25 June 1722, and others) show that in summer 1722, the revival of the seminar became a matter of great concern on the initiative of the king and his milieu.

The re-opened seminar might have started work in the winter term of 1723–1724, after Quandt and W. H. von Mansberg had prepared its statute (approved on 20 May 1723). According to the statute, the seminar was to be headed by the senior court preacher and thus this position went to Quandt. The order foreseen by the statute differed slightly from the one introduced by Lysius: in addition to lectures, the seminar participants were to gather for two hours every day, and to study theology for one hour in the morning and the Lithuanian language for one hour (and not two, as it was under Lysius) in the afternoon.

The establishment of the Lithuanian Language Seminar at the University of Königsberg was one of the essential steps while implementing compulsory primary education in Lithuanian in Lithuania Minor.

KEYWORDS: Lithuanian Language Seminar at the University of Königsberg; Heinrich Lysius; August Hermann Francke; Johann Jakob Quandt; Friedrich Hermann Francke; Lithuania Minor (Prussian Lithuania); pietism; history of Lithuanian schools and churches in the eighteenth century.

Gauta 2018 11 12

Priimta 2018 11 19